BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník IV. **Číslo 2.** **Jún 2006**

HISTORICKÉ ZÁHADY Z OKOLIA BANSKEJ BYSTRICE

PODIVNÉ STOPY NA FARSKOM KOSTOLE

Tí, čo denne prechádzajú cez pôvodný mestský hrad popri kostole Nanebovzatia Panny Márie možnože ani netušia, koľko tajomstiev a záhad prináša podrobnejší pohľad na jeho starobylé múry. Dalo by sa veľa hovoriť o nejasnostiach okolo plastiky Ježiša na hore Olivovej[1], alebo kamenného portálu so sochou sv. Ondreja apoštola[2]. Tieto odborné témy zatiaľ necháme na skúmanie historikom a my sa pozrieme na celkom všedné, ale dobre viditeľné jamky a ryhy na dvoch miestach prednej fasády kostola.

Sú kruhové jamky stopy po guľkách?

Jedna skupina rýh a jamiek je na spodku prvého piliera, vľavo od sochy apoštola. Tu sú úzke oválne vyhĺbeniny a kruhové jamky rôznych veľkostí, nepravidelne rozložené po celej prednej ploche dvoch kameňov.

Druhá skupina samotných rýh je vpravo od sochy, na kamennej tabuli so zvyškami nápisu medzi druhým a tretím pilierom. (Prvý riadok nápisu vyzerá asi takto: **CLAUSA???NP??.** Druhý riadok, ktorý je úplne na spodku, nie je o nič jasnejší: **N?PROF?UNIU??O?OM(N).**) Tu sú tri hlbšie, výraznejšie ryhy a jedna plytšia vyhĺbenina. Niet pochýb, že je to dielo ľudí, že sa im pre tento účel hodilo práve toto miesto a tento kameň. Na iných kameňoch tvoriacich múr kostola takéto stigmy nevidno. Vo vyhĺbeninách sú ešte dnes pozorovateľné akoby zvyšky nejakého šedého kovu alebo iného materiálu.

Detail kameňa s nápisom v múre kostola.

Podľa legendy, v dobe keď Bystricu mali napadnúť Turci[3], si tu vraj obrancovia hradu brúsili meče a piky. Tento účel by ospravedlnil aj ináč nepochopiteľné zneuctenie steny kostola alebo dokonca náhrobnej dosky. Ale je tu problém.

Pokus v týchto žliabkoch a jamkách nabrúsiť čosi ostré by beznádejne skončil jeho zatupením[4]. Niečo sa tu zrejme brúsilo, ale meče a halapartne to zrejme neboli. Záhadou je nielen, čo to bolo,

Pokračovanie na str. 2.

RADVANSKÉ KAŠTIELE

Radvaň – niekdajšia poddanská osada, dnes sídlisko Banskej Bystrice. Radvaň, bývalý rodový majetok šľachtického rodu Radvanských, ktorých korene siahajú až do 13.storočia, bola do roku 1965 samostatnou obcou. Ešte v roku 1964 sa zlúčila s obcou Kráľová nad Hronom pod administratívnym názvom Radvaň – Kráľová. Od roku 1966 sa stala súčasťou mesta Banská Bystrica a stala sa tak jeho homogénnou časťou. Radvaň sa po prvýkrát spomína v písomných prameňoch v r. 1263 ako *villa Raduana*.

Osídlenie územia Radvane je podstatne staršie ako to dokazujú nálezy tzv. barbarských mincí. Pri stavbe zvonice v roku 1669 pri rímskokatolíckom kostole sa našli pravdepodobne keltské mince a v roku 1954 sa v Radvani našiel rímsky denár 96-98 po Kr.. Pravdepodobne aj tu mohla existovať staršia slovanská osada v rannom stredoveku. Osada Radvaň vznikla pri ceste spájajúcej Zvolen s hradom Ľupča. Už v roku 1291 sa spomína v listine kráľa Ladislava IV. kostol Panny Márie, ktorý stál na konci osady Radvaň. V tom istom roku sa spomína už aj radvanské územie *terra Radvana*. Stredoveká Radvaň sa rozprestierala pod kostolom P. Márie pri Malachovskom potoku.

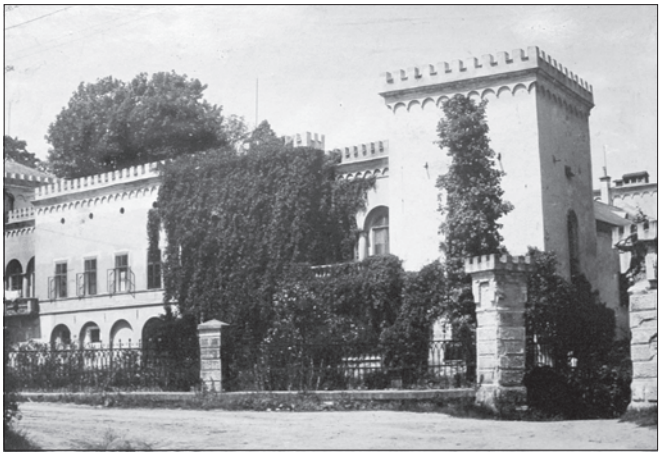

Kaštieľ Radvanských v časoch svojej slávy.

Všetky tieto fakty existencie šľachtickej rodiny „Radvanských", osady Radvaň a hlavne existencia zemepanského kostola P. Márie nasvedčujú tomu, že už v 13. storočí musel na území Radvane stáť drevený „kaštieľ", alebo budova slúžiaca za obydlie vlastníkom Radvane.

Naproti tomu o území a osade Kráľová sa vie všeobecne menej. Prvá zmienka o Kráľovej má pochádzať z roku 1264 *Villa reginalis Queralli*. V roku 1402 sa objavuje pomenovanie *Khunigldorf* a v roku 1522 už *Kyralowa*. Všetky názvy latinské, nemecké, slovenské majú spoločný základ - kráľovská. Nie je dôvod, aby sme toto územie nemohli považovať za pôvodný kráľovský majetok, ktorý sa zachoval v názve tejto obce. Osada Kráľová neskôr patrila rôznym šľachtickým rodinám Kéryovcom, Radvanským a ďalším.

Pokračovanie na str. 4.

URPÍN - VRCH DOSLOVA VRASTENÝ DO BANSKEJ BYSTRICE

Vrch Urpín je od nepamäti spätý s mestom Banská Bystrica. Stal sa symbolom, ktorý aj v ostatných častiach Slovenska automaticky evokuje spojenie: Urpín a Banská Bystrica. Tento neveľký vrch, vysoký len 510 metrov, je akoby vrastený do organizmu mesta. Je neodmysliteľnou súčasťou panorámy Banskej Bystrice. Istou jeho výnimočnosťou je aj fakt, že ho možno vidieť prakticky z ktoréhokoľvek miesta v meste. Dnes je vnímaný (najmä očami urbanistov a architektov) aj ako prirodzená prírodná prekážka neumožňujúca rozvoj mesta juhovýchodným smerom.

Vrch Urpín sa prvýkrát spomína v listine kráľa Ladislava IV. z 25.marca 1287: *„Kráľ dáva Jurkovi synovi Dionýza za jeho vojenské zásluhy v bojoch s českým kráľom Přemyslom Otakarom II. a s Kumánmi do vlastníctva zeme..., okrem iného aj lúku pri Hrone a potoku Bobocha pod Urpínom (mons Urpin)“.*

Zo XIV. a XV. storočia sa v archívnych materiáloch zmienka o vrchu Urpín nezachovala, zato z prvej tretiny XVI. storočia máme viacero písomností nielen o vrchu, ale aj o osade menom Urpín. Tieto dobové listiny, ktoré by sme podľa ich obsahu dnes mohli nazvať majetkovo-právnymi, pojednávajú zväčša o kúpe, predaji, prípadne o zálohovaní pozemkov, dedín...

Napríklad listina z 13.júla 1521: *„Turčiansky konvent svedčí, že Štefan Ilies de Pethewfalwa (Horná Peťová – dnes Iliaš), Ján Domonkos de Lwkavicza, Ján Stek de Zolna a Štefan syn Petra Dyak de eadem Zolna dávajú mestu Banská Bystrica do zálohu za 80 florénov (zlatých) v drobnej minci svoje majetkové diely v obci Urpín (possessio Vrpyn) vo Zvolenskej župe, pretože odchádzajú do vojny proti Turkom“.*

Aj o rok neskôr je v archívnych análoch zmienka o osade Urpín. 23.11. 1522 vydáva Turčiansky konvent opäť svedectvo, tentoraz o tom, že: *„Juraj Ostrolucký dal v mene svojom a svojich synov Gašpara, Melichora a Baltazára mestu Banskej Bystrici (civitas Bistriciensis alias Ujzoliensis) do zálohu za 25 florénov svoju majetkovú časť v obci Urpín (possessio Urpyn)“.*

Aj z roku 1524 sa zachoval záznam, v ktorom sa okrem obce Urpín spomína aj jeden jej obyvateľ – zeman: *„Prepošt Uriel Majthényi a Turčiansky konvent podávajú panovníkovi (Ľudovítovi II.) správu o introdukcii a štatúcii mesta Banskej Bystrice, vykonanej 28. júna 1524 na kráľov príkaz, do majetku, ktorý mesto kúpilo od zemana Filipa Súľovského z Urpína (Swlowzky de Vrpyn), syna nebohého Ondreja Súľovského z Kremničky za 76 florénov. Sú to: obec Urpín (possessio Vrpyn alias Granperg) a pozemky na rovnomennom vrchu vo Zvolenskej župe...“.*

V 50. rokoch minulého storočia na Urpíne ešte stáli schátrané senníky, ktoré vzdialene mohli pripomínať bývalú obec Urpín.

Dnes vôbec nevieme, kde obec Urpín stála a ani kedy vznikla, resp. zanikla. Dá sa len predpokladať, že jej obyvatelia usadení na vrchu týčiacom sa nad mestom, sa pravdepodobne zaoberali pastierstvom – chovom oviec alebo dobytka, možno aj uhliarstvom. Vrch Urpín v XV. a XVI. storočí mohol byť zalesnený v oveľa menšej miere ako dnes a klimatické podmienky tu boli možno priaznivejšie – miernejšie, hlavne v zime, ako dolu v meste. Jediné čo zo zachovaných dobových materiálov vieme je, že vlastníkmi prípadne spoluvlastníkmi obce Urpín a jej poddaných boli zväčša zemani z blízkych i vzdialenejších dedín: z Iliaša, Kremničky, Lukavice, zo Zolnej.

V XVI. storočí, konkrétne v roku 1587, nie síce priamo na Urpíne, ale na neďalekom o niečo vyššom vrchu (vysokom 569 metrov), mesto postavilo strážnu vežu – vartovku, podľa ktorej sa dnes vrch nazýva. Možno len predpokladať, že v tomto období spolu s Vartovkou existovala na neďalekých stráňach aj obec Urpín.

O storočie neskôr, nad mestom, na nižšie položenej časti Urpína, začali s výstavbou krížovej cesty. V roku 1713 tu vybudovali aj Kaplnku Božieho hrobu – tzv. kalváriu. Dnes, po takmer 300 rokoch sa však nachádza v dosť neutešenom stave. Strážna veža – vartovka je na tom lepšie. Od roku 1961, kedy sa uskutočnila jej rozsiahla renovácia – prestavba, má v nej sídlo hvezdáreň a ak sa nič mimoriadne nestane, vartovka na budúci rok oslávi 420. výročie existencie.

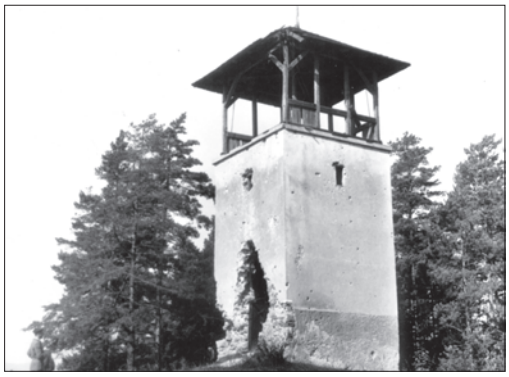

Veža na Vartovke pred opravou a prestavbou na hvezdáreň.

Urpín vzhľadom na svoju blízkosť bol vždy pre Bystričanov vyhľadávaným miestom oddychu, ideálnym prostredím na krátke vychádzky do prírody, spojené i s prekrásnymi výhľadmi na naše mesto. Dnes sa mu, bohužiaľ, venuje len minimálna pozornosť. Chodníky od Malej stanice sú zanedbané, neudržiavané.

No nie vždy to tak bolo. V 30. a 40. rokoch minulého storočia bol Urpín pýchou mesta a jeho obyvateľov. Cestičky – serpentíny boli nielen upravené, ale aj bezchybne osvetlené, vrátane Kaplnky – kalvárie. Na umelo vybudovanej terase hrávala hudba. Bystričania i návštevníci mesta tu mali k dispozícii tanečný parket. Dolu, medzi Urpínom a železničnou traťou, bolo korzo, tiež hojne navštevované, aj príslušníčkami najstaršej profesie.

Ján Baláž

Literatúra:

Matulay C., Mesto Banská Bystrica, katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255-1536

PODIVNÉ STOPY NA FARSKOM KOSTOLE

Pokračovanie zo str. 1.

ale aj kedy sa to dialo a prečo len na týchto dvoch miestach. Veď podobného kameňa je aj na kostole a okolo neho dosť.

Nebudeme špekulovať, možno to nie je žiadna záhada a niekto vie presne, čo tieto ryhy a jamky znamenajú. A možno má aj rozlúštený sotva rozoznateľný nápis na kamennej platni s ryhami.

Ozvite sa! Vaše vysvetlenie radi v Permone uverejníme.

Milan Žuffa – Ellek

Vysvetlivky:

(1) Jeruzalem na hornom pozadí plastiky je údajne spodobením vtedajšej Banskej Bystrice. Rozmiestnenie veží a stavieb by tomu nasvedčovalo.

(2) Je to naozaj zvyšok vonkajšej kaplnky známej tiež ako Kaplnka Tela Kristovho, o ktorú sa staralo známe bystrické Banícke bratstvo?

(3) Dostupné historické dokumenty neobsahujú žiadnu správu o priamom útoku vojsk Osmanskej ríše na mesto. Ale hrad prežil niekoľko povstaní aj s jeho vojenskou okupáciou.

(4) Ryhy a jamky majú jednoznačne profil U a nie V. Zahĺbenie rýh má tvar polmesiaca, s polomerom oblúka 60 - 70 cm.

HISTORICKY ZAUJÍMAVÉ PRECHODY „CEZ VRCHY“ MEDZI KREMNICOU A BYSTRICOU

Významné stredoslovenské banské mestá Kremnica a Banská Bystrica boli v minulosti prepojené dvomi starými cestami vedúcimi cez Kremnické vrchy. Prvá z nich je stará banícka cesta, ktorá viedla z Banskej Bystrice cez Tajov do sedla medzi Vyhnátovou (1282,6 m n. m.) a Skalkou (1231,6 m n. m.), pričom bralnatý úsek v sedle prekonávala cez tunel a odtiaľ pokračovala cez Skalku do Kremnice. Druhou je stará poštová cesta, ktorá viedla z Banskej Bystrice cez Radvaň, Malachov a Ortúty do sedla Tri kríže medzi Velestúrom (1254,4 m n. m.) a Rudnou poľanou (1121,4 m n. m.) a ďalej cez lokality Hostinec a Tri studne až do Kremnice. Tieto cesty boli využívané na prepravu tovarov, poštových zásielok, správ kuriermi, prechádzali nimi viaceré významné osobnosti a mali aj vojensko–strategický význam v krízových obdobiach. V niektorých historických dokladoch je zmienka o tom, že Banská Bystrica bola západným smerom spojená s Kremnicou zlatou cestou, podľa iných zas striebornou cestou.

Stará banícka cesta z Tajova prebiehala približne v terajšej žlto vyznačenej turistickej trase. Cestu cez Schranzenstein (Skalku) vrátane 45 siah dlhého vrcholového tunela nazývaného „štôlňou“, vybudovali v r. 1581 na skrátenie prepojenia Bystrice s Kremnicou. Prevážali po nej striebro z Tajovských hút do Kremnice, vhodná však bola nielen pre pevné nákladné vozy, ale aj pre ľahšie cestovné koče.

Stará poštová cesta z Malachova prebiehala približne v terajšej modro vyznačenej turistickej trase. Spomína sa už v r. 1535, vedie cez sedlo Tri kríže, kde v roku 1834 postavili vyše 5 metrov vysoký trojramenný kríž (obnovený v rokoch 1894, 1980, 2003) a cez Hostinec, kde sa v minulosti skutočne nachádzal hostinec a prepriahacia stanica pre záprahy. Cestu využívali najmä doručovatelia pošty a kurieri.

Zaujímavé je využitie spomínaných ciest najmä v čase protihabsburských stavovských povstaní v Uhorsku, keď banské mestá striedavo ovládali cisárske a povstalecké vojská.

7. júla 1620 manželka sedmohradského kniežaťa Gabriela Bethlena, kňažná Zuzana rod. Károlyi, navštívila Kremnicu, kam prišla z Banskej Bystrice „cez vrchy“ a neskôr aj kráľ Bethlen. Kráľovná Zuzana dňa 18.11. 1620 opäť prechádzala cez Kremnicu do Banskej Bystrice a odtiaľ do Košíc. Kráľ Bethlen ustupujúc s časťou svojho vojska 26.4. 1621 prešiel „cez vrchy“ z Kremnice cez Skalku do Banskej Bystrice a odtiaľ ďalej do Košíc.

23. septembra 1682 Thökölyho splnomocnenec na obranu banských miest a bystrický veliteľ, kapitán Žigmund Géczy so sprievodom prešiel z Banskej Bystrice na kremnickú stranu, kde mu naproti vyslali jazdca až po Tri studne (na trase poštovej cesty).

Koncom r. 1703 utekal z Banskej Bystrice cez Tajov a Skalku veliteľ cisárskeho vojska generál Schlick, do Bojníc ku gen. Ritschanovi, po porážkach utŕžených od kurucov vo Zvolene a Svätokrížskej doline 19.- 20. 11. 1703.

28. júla 1764 budúci cisár Jozef II., jeho mladší brat arcivojvoda Leopold a vojvoda Albert, po zavŕšení návštevy Kremnice prešli so svojim sprievodom do Banskej Bystrice, zrejme tiež cez vrchy, pretože už v rámci príprav na túto vznešenú návštevu kremnický richtár 29.5. 1764 konštatoval: „Keďže bystrická cesta nad Tajovom je už v poriadku, z tejto strany mesto Kremnica ju dá do poriadku“.

Pre zanedbanie údržby bola cesta cez Skalku v r. 1766 už takmer neprejazdná. Mesto Kremnica i komora vynaložili na rekonštrukciu tejto cesty značný obnos, Banská Bystrica však napriek upozorneniu komorského grófa o spoluúčasť neprejavila záujem, pretože za významnejšie považovali vybudovanie harmaneckej cesty.

V revolučných rokoch 1848 – 1849 po porážke uhorských povstalcov – honvédov, ustúpilo vojsko generála Arthúra Görgeyho do Kremnice a odtiaľ prenasledované cisárskym vojskom ďalej cez hory do Banskej Bystrice. Na tento presun Görgey vybral starú banícku cestu cez Skalku, ktorú však najprv bolo treba upraviť, vrátane 30 m dlhého tunela, na čom 23.1. 1849 z kremnickej i bystrickej strany pracovalo okrem ženistov (pionierov) asi 400 baníkov a robotníkov. V podvečer 24.1. 1849 v ťažkých zimných podmienkach sa začal presun divízie plukovníka Aulicha z Kremnice do Banskej Bystrice, ktorý trval až do polnoci, ale aj potom sa ešte museli vrátiť po zaviaznuté kanóny. Tunel potom zatarasili. Generál Görgey s majorom Ondrejom Gáspárom sa medzi poslednými, okolo štvrtej nadránom 25.1. 1849 unavení uchýlili na tajovskú faru, kde ich pohostil miestny farár Martin Zimmer. V ten deň mal už Kremnicu v rukách cisársky generálmajor Götz. Generál Görgey potom 26.1. 1849 s vojskom opustil Banskú Bystricu.

Na pamiatku tohto prechodu v r. 1899 kremnický Maďarský spolok postavil v Bystrickej doline (Sohlergrund) nad Kaplnkou Sv. Anny pamätník v podobe železnej pyramídy s nápisom: *„Cez tieto neschodné cesty prešiel z Kremnice do B. Bystrice v slávnom boji za slobodu r. 1848/49 pod vodcovstvom generála Arthúra Görgeyho a veliteľstvom plukovníka Ludvika Aulicha s mnohými a veľkými prekážkami vytrvale a šťastne zápasiac v noci 24.–25. januára r. 1849 šereg hrdinských honvédov*“. Odvtedy sa aj tunel nazýval Görgeyho (niekedy skomolene aj Gergelyho) tunelom. Pamätník v r. 1919 odstránili a neskôr aj mramorovú pamätnú tabuľu pri tuneli.

Pamätník Görgeyho prechodu (na vrchu piliera s roztiahnutými krídlami bájny vták torul) odstránený v r. 1919.

Generál A. Görgey po ústupe z oblasti stredoslovenských banských miest poveril svojho staršieho brata majora Hermana Görgeyho, aby opäť zaujal banské mestá, čo sa mu aj podarilo. V Jarabej pri Brezne zlapali špióna cisárskeho vojska, štiavničana Viliama Sulzera, ktorého dopravili do Banskej Bystrice, kde nad ním H. Görgey vyriekol ortieľ smrti. V sprievode pešej vojenskej eskorty viedla jeho posledná cesta z Banskej Bystrice cez Malachov do Kremnice, kde ho 22.5. 1849 popravili.

K jeho hrobu čoskoro pribudol aj hrob hurbanovského poručíka Juraja Langsfelda, vodcu kraľovianskeho útoku na honvédov, ktorého zlapali 20.6. 1849 pri rodných Sučanoch a dopravili do Kremnice. Tu ho H. Görgey ako buriča a vlastizradcu odsúdil na smrť a 22.6. 1849 bol popravený obesením. Keď hurbanovské čaty 28.10. 1849 ovládli Kremnicu, dali obidva hroby vysvätiť. Na Langsfeldov hrob umiestnili železný kríž so zlatým nápisom: *„Tu spočíva Georg Langsfeld umučený za cisára a národ 1849*“. Po čase odbor Matice slovenskej v Kremnici na podnet dr. Pavla Fábryho a Jozefa Gregora Tajovského dal spustnutý hrob upraviť. Umiestnili naň pomník, ktorý odhalili na krajinskej slávnosti 28. októbra 1922.

Görgeyho meno sa už len málokedy používa na označenie spomínaného tunela (v turistickej mape sa uvádza len ako Tunel). Koncom 19. storočia opisuje Gustáv Kazimír Zechenter Laskomerský stav tunela takto: *„Výška jasku z banskobystrickej strany činí 3 m, šírosť 5 m. Pomaly sa rúca, z kremnickej strany je už len asi na 50 cm v priemere. K jeho zavaleniu prispeli nemálo tí, čo za pokladmi kopali“.*

Počas SNP v jeseni 1944 viedla tadiaľto ústupová cesta povstalcov pred fašistickou presilou. Veľké úsilie sa vynaložilo na obnovu tunela. V noci zo 4. na 5. októbra 1944 partizánski velitelia Gejza Lacko a Jozef Vajs prevážali tadiaľ zlatý poklad zo Štátnej mincovne v Kremnici do Národnej banky v Banskej Bystrici. Tunel však ešte nebol uvoľnený, a preto voz rozobrali a s nákladom poprenášali pomimo. Až na druhý deň závaly odstránili a po presune nahromadenej techniky tunel opäť zatarasili. V roku 1955 sa tunel samovoľne zasypal. Opäť ho spriechodnili a vystužili v novembri 1996 turisti z Banskej Bystrice a Kremnice. V dôsledku ustavičného zavaľovania má teraz dĺžku len 20 m, čo je o 10 m menej ako kedysi.

Obidve spomínané staré cesty sú dnes len historicky zaujímavé pešie turistické chodníky a obnovený tunel na starej baníckej ceste je turistickou atrakciou.

Július Burkovský

Literatúra:

JURKOVIČ, Emil: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Pribicer, Banská Bystrica, 2005.

MATUNÁK, Michal: Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice. Kremnica, 1928.

RADVANSKÉ KAŠTIELE

Dokončenie zo str.1.

Radvaň sa stala mestečkom v 17. storočí a v r. 1655 získala právo na jarmok, ktorý sa konal každý rok 8. septembra. V Radvani sa konali výročné trhy na deň Narodenia Panny Márie, na sv. Ondreja a na sv. Stanislava. Najznámejší však bol Radvanský jarmok, ktorý bol v 19. storočí veľmi známou akciou a navštívili ho mnohé známe osobnosti. V r. 1828 mala Radvaň približne 1100 obyvateľov. Pred zlúčením v r. 1961 mala Radvaň 1593 a Kráľová 548 obyvateľov.

Hranicou medzi Radvaňou a Kráľovou bola cesta Hlboká, Radvaň na severovýchode hraničila s Banskou Bystricou pri ústí riečky Udurny do Hrona.

Na území Radvane boli postavené dva kaštiele. Z nich starší nazývaný Radvanský kaštieľ, dodnes dominuje Radvani a mladší, nazývaný Bárczyovský, sa nachádza pod úpätím kopca Hôrka, na ktorom stojí kostol P. Márie. Radvanský kaštieľ bol postavený najneskôr na začiatku 16. storočia, ale pravdepodobné je, že na tomto mieste stálo oveľa staršie rodové sídlo rodu Radvanských. Radvanskí obývali kaštieľ nepretržite až do obdobia I. Československej republiky (1918-1938), pretože v r. 1935, 1937 spisoval starožitnosti v kaštieli baróna Radvanského kustód vtedajšieho Mestského múzea v Banskej Bystrici Karol Kiszely.

Dnes už nejestvujúci Soví hrad, pôvodne jedna z najstarších stavieb v okolí.

Radvanský kaštieľ - sídlo rodu Radvanských.

RADVANSKÝ KAŠTIEĽ v Radvani – renesančný kaštieľ zo 16. storočia postavený pravdepodobne na starších gotických základoch. Kaštieľ je 4-krídlová stavba, v ktorej sa nachádza štvorcové nádvorie. V kaštieli sú nádherné veľké miestnosti vyzdobené maľbami. V jednej z nich sa nachádza aj vyrezávaný drevený strop. Kaštieľ mal niekoľko izieb: Rákoczyho sieň, vežovú izbu, knižnicu, jedáleň, fajčiarsky salón, salónik, hosťovské izby, spálňu, veľkú jedáleň a ďalšie miestnosti..

Okrem toho sa v architektúre kaštieľa zachovali renesančné detaily ako arkády a vstupné portály. Ku kaštieľu patril nádherný park s bazénmi a jazierkom. Dnes sa nám z parku, pretože po r. 1945 nebol udržiavaný, zachovalo iba torzo. Po vojne v r. 1954 tu bol umiestnený Štátny archív a dnes je kaštieľ, žiaľ, bez využitia. Avšak ešte v r. 1937 sa tu nachádzala veľká starožitná zbierka rodiny Radvanských. Boli tu nádherná drevená posteľ palatína Františka Wesselényho, posteľ Márie Szécsyovej, červená prikrývka na koňa, ktorá mala údajne patriť Františkovi Rákoczymu II. železný ražeň na ktorom bola nastoknutá hlava Juraja Radvanského.

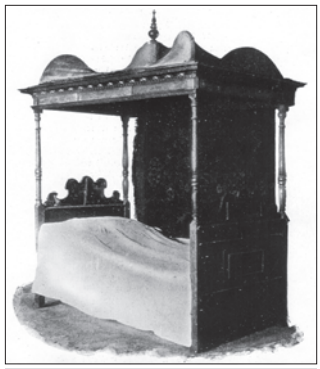

Posteľ Márie Szécsyovej.

Kredenc z Radvanského kaštieľa, 17. st.

Nachádzala sa tu aj drevená kazateľnica z kostola na Hôrke a portréty príslušníkov rodiny Radvanských a iných významných osobností. Z iných zaujímavostí tu boli napríklad ľudské sánky so železnými zámkami, bronzový meč, praveké nádoby, obrazy a veľa ďalších vzácností. V Radvanskom kaštieli sa našli aj básne významného šľachtica a básnika Valentína Balassu.

V r. 1955 sa niektoré predmety: obrazy – portréty významných osobností, stôl z jedálne Radvanských, či drevený kredenc dostali do múzea v Banskej Bystrici, kde patria medzi klenoty.

BÁRCZYOVSKÝ KAŠTIEĽ v Radvani – postavený bol v polovici 17. storočia, na starších pravdepodobne tiež gotických základoch, pod kopcom Hôrka, na ktorom dodnes stojí radvanský rímskokatolícky kostol. Neskôr tu bola Furmanská krčma. Dnes sa nad vstupnou bránou nachádza nápis Furmanská krčma, pod ktorým sa však skrýva latinsky písaný text. Nad týmto latinským textom boli v minulosti umiestnené dva erby. Jeden erb rodiny Bárczyovcov, druhý rodiny Radvanských. Dnes je kaštieľ vo veľmi zlom stave. Kaštieľ je tvorený vlastnou budovou a časťou opevnenia – vstupnou bránou.

Dominantou obce bol aj kostol Panny Márie, ktorý sa spomína už v 13. storočí. Kostol stál v priestore opevnenom múrmi a baštami a svojím spôsobom predstavoval tiež istý typ fortifikácie Radvane. V 2. polovici 17. storočia pri ňom postavili novú zvonicu, kde umiestnili zvony, ktoré mali byť podľa tradície zo 14. storočia. Evanjelický kostol postavili v Radvani až v r. 1785 a vežu k nemu dostavali v r. 1865.

Najmenej známym a dnes už nejestvujúcim kaštieľom bol **SOVÍ HRAD – BOGOLYVÁR v Kráľovej**. Soví hrad patril pravdepodobne medzi najstaršie stavby svojho druhu na okolí. Svedčí o tom aj tradícia, ktorá ho považovala za lovecký zámoček Mateja Korvína. Okrem názvu Soví hrad sa používali aj názvy: Starý kaštieľ, Malý hrádok. Soví hrad bol štvorkrídlovou budovou s nádvorím, ktorá stála na terase Hrona, medzi dnešným Tescom a Tihányiovským kaštieľom. Soví hrad bol asanovaný na konci tridsiatych rokov 20. storočia. V 19. storočí tu bola umiestnená fabrika na výrobu šablí a bodákov.

TIHÁNYOVSKÝ KAŠTIEĽ v Kráľovej – kaštieľ pomenovaný podľa jeho majiteľov, bol pôvodne prízemnou budovou postavenou v 1. polovici 17. storočia v renesančnom slohu. Jeho zvyšky sa zachovali v severozápadnej časti objektu. Posledná rozsiahla prestavba bola roku 1819, kedy objekt dostal klasicistickú podobu a ďalšie úpravy z 19. storočia vyústili do neorenesančnej podoby. V r. 1972 bol vyhlásený za kultúrnu pamiatku a po komplexnej obnove bol odovzdaný Stredoslovenskému múzeu v Banskej Bystrici. Dnes je tu umiestnená stála prírodovedná expozícia Stredoslovenského múzea.

Na záver možno dodať, že vtedajšia Radvaň s Kráľovou nevyzerala tak ako ju poznáme dnes. Mala ráz malého mestečka, so štyrmi kaštieľmi – Radvanským, Bárczyovským a Tihányovským a Sovím. Kaštiele si v blízkosti významného banského mesta stavali šľachtici hlavne z rodu Radvanských. Mestečko postupne muselo ustúpiť novej dobe a na jeho miestach vyrástlo sídlisko. Tri z radvanských kaštieľov však napriek neprajnej dobe ostali stáť až dodnes. Tihányovský kaštieľ sa stal súčasťou Stredoslovenského múzea a je tam umiestnená prírodovedná expozícia. Ďalšie dva ostali napospas času, čo sa prejavilo hlavne na Bárczyovskom kaštieli.

Vstup do Bárczyovského kaštieľa.

Najzachovanejší Tihányovský kaštieľ.

Banská Bystrica, má ešte aj dnes vo svojom katastri niekoľko honosných stavieb. Tieto stavby by si zaslúžili väčšiu pozornosť, aby v budúcnosti slúžili nielen obyvateľom mesta, ale aby sa stali aj lákadlom pre návštevníkov.

Vladimír Sklenka

VIZITÁCIA ŠPANEJ DOLINY A STARÝCH HÔR V ROKU 1713

V roku 1564 ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh uverejnil na synode v Trnave uznesenie Tridentského koncilu. Obsahom tohto uznesenia bola skutočnosť, že má byť opäť obnovená dávna povinnosť biskupov navštevovať farnosti svojej diecézy. Okrem samotného biskupa mohla túto povinnosť vykonať aj osoba ním poverená. Tzv. vizitátor mal osobne navštíviť všetky farnosti cirkevného obvodu a písomne zaznamenať ich stav.

S akým ohlasom prijalo toto rozhodnutie vtedajšie kolégium biskupov, nevieme. Z pohľadu nás, súčasníkov, však rozhodne nebolo na škodu. Vďaka nemu sa totiž zachovalo mnoho pramenného materiálu, ktorý odkrýva minulosť našich miest a mestečiek. V týchto dokumentoch, nazývaných vizitácie (z lat. visitatio – prehliadka, návšteva), sú často okrem informácií o kostoloch zachytené aj nemenej cenné zmienky o živote veriacich. Niekoľko takýchto dokumentov sa dochovalo aj o farnostiach z nášho blízkeho okolia.

Mikuláš Oláh (1493-1568)

Práve jeden z nich, uložený v Literárnom archíve Matice slovenskej, sa týka farnosti Špania Dolina a jej vtedajšej filiálky Starých Hôr. Táto vizitácia sa uskutočnila 23. júla 1713. Vizitátorom nebol tentokrát biskup, ale zvolenský arcidiakon František Ladislav Mednyansky (Meďňanský).

Úvod dokumentu je venovaný špaňodolinskému kostolu Premenenia Pána. Žiaľ, exteriér kostola nie je opísaný. V dokumente sa nachádza len zmienka o veži, v ktorej boli tri zvony. O interiéri sa už dozvedáme o niečo viac. Dominantou každého kostola sú oltáre. Špaňodolinský hlavný oltár je opísaný ako stĺpovitý, v ktorého strede bol obraz Premenenia Pána. Bočný oltár sa spomína len jeden. Stál z evanjeliovej strany a zdobil ho obraz sv. Klimenta, pápeža. Okrem oltárov bolo v kostole aj niekoľko sôch. Vedľa medenej krstiteľnice, ktorá je v kostole dodnes, stála socha sv. Jána Nepomuckého s plastikou Najsvätejšej Trojice a Panny Márie. V strede bola socha Ukrižovaného so sochami Panny Márie, sv. Jána Evanjelistu a dvoma baníkmi. V sakristii sa nachádzala socha Zmŕtvychvstalého Krista a v kaplnke socha Panny Márie a ešte niekoľko plastík svätcov. Súčasťou mobiliára bola aj drevená kazateľnica. Krátka zmienka je venovaná zdobeným chórom a pomerne veľkému pozlátenému organu.

Najstarší známy zachovaný obraz spodobujúci pápeža Klimenta Rímskeho ako patróna špaňodolinských baníkov z obdobia 20. rokov 17. stor. z kostola Premenenia Pána v Španej Doline.

Špaňodolinský kostol nemal žiadny zvláštny zdroj financií. O všetky nevyhnutné výdavky sa staralo tamojšie banícke bratstvo. Zvyšné financie pochádzali zo zbierok veriacich a z poplatkov za pochovávanie. Suma za pohreb bola 5 zlatých. K majetku kostola prináležali aj liturgické predmety, z ktorých boli najvzácnejšie: kalichy, strieborné misky na hostie, cibórium, dva krucifixy, strieborná lampa, dve medené pozlátené monštrancie, mosadzný luster a mnohé rúcha a prikrývadlá.

Farnosť Špania Dolina v roku 1713 spravovali dvaja pátri – jezuiti. Jeden bol nemeckej národnosti – Germanus a druhý slovenskej – Slavus. Ich príjem podľa platnej zmluvy činil 300 toliarov. Tieto financie poskytovalo banícke bratstvo. Týždenne dostávali naviac jednu orgiu[1] dreva a k dispozícii mali tri záhrady. Prví jezuiti do tejto farnosti prišli už v roku 1652. Keďže táto oblasť bola v minulosti silne zasiahnutá reformáciou, snahou ich misie bola postupná úplná rekatolizácia tunajšieho obyvateľstva.

Ďalšie dôležité osoby farnosti boli rechtor, kantor a organista. V roku 1713 bolo síce miesto rechtora prázdne, ale v najbližšej dobe sa plánovalo jeho obsadenie. Miesto kantora zastával Ferdinand Stunczel, rodený katolík. Týždenne dostával 25 grošov, šesť orgií dreva a ubytovanie zadarmo. Ako organista tu pôsobil Laurentius Drabkovicz, taktiež rodený katolík. Týždenne dostával jeden zlatý. K tomu mal osem orgií dreva a ubytovanie zadarmo.

Vďaka tomuto vizitačnému záznamu máme celkom presné počty obyvateľov špaňodolinskej farnosti a starohorskej filiálky. V roku 1713 mala samotná Špania Dolina 1508 obyvateľov. Okrem troch boli všetci katolíci. Osadu Piesky, patriacu do farnosti, obývalo 146 ľudí, z ktorých 106 bolo katolíkov a 40 evanjelikov. Filiálku Staré Hory obývalo 293 obyvateľov, z čoho boli okrem 44 bližšie nešpecifikovaných všetci katolíci. V okolitých uhliarskych osadách žilo 780 ľudí. 108 z nich sa nehlásilo k rímsko-katolíckemu vyznaniu. Akého boli náboženstva, nie je konkrétne uvedené. Tieto oblasti aj s majetkami patrili pod správu Banskobystrickej banskej komory.

Ako sme sa zmienili už v úvode, Staré Hory boli v tomto období filiálkou Španej Doliny. Z tohto dôvodu je v zázname zachytený aj krátky opis Starohorského kostola. Žiaľ, opäť chýba opis exteriéru. V dokumente sa uvádza, že starohorský kostol zasvätený Navštíveniu Panny Márie dal v roku 1499 postaviť banskobystrický ťažiar – waldbürger Michal Königsberger. Na základe doterajších zistení to ale nie je pravdepodobné. Michal Königsberger sa približne v takom istom čase finančne, ako donátor, podieľal na prestavbe farského kostola v Banskej Bystrici. Jeho donátorská činnosť na Starých Horách dosiaľ pramenne doložená nie je.

K mobiliáru kostola patrili tri oltáre. V strede hlavného oltára dominovala socha Panny Márie s jezuliatkom v náručí, ktorú nájdeme na hlavnom oltári aj dnes. Na pravo stál bočný oltár zasvätený smrti Panny Márie a na ľavo oltár Sv. Mikuláša, biskupa. Z evanjeliovej strany stálo tabernákulum, postavené podľa starého zvyku stupňovito. Sakristia sa nachádzala pod vežou, v ktorej boli tri menšie zvony.

O budovy kostolov na Starých Horách ako aj na Španej Doline sa staralo banícke bratstvo. Starohorská obec poskytovala pátrom za spravovanie kostola 40 zlatých a jeden voz sena. Podľa vizitácií prichádzal páter zo Španej Doliny na Staré Hory každú tretiu nedeľu a v niektoré významné sviatky.

Ako aj dnes, tak aj v minulosti ležali Staré Hory na hlavnej ceste vedúcej z Liptova do Banskej Bystrice. Ich obyvatelia sa okrem pálenia uhlia živili tavením medi v tunajšej hute. V roku 1713 bolo na Starých Horách okolo 30 domov. Smerom na sever boli ďalšie menšie uhliarske osady, ktoré sú vo vizitáciách postupne menované. Horná a Dolná Turecká sú opísané ako „dobre obývané osady pod turčianskymi vrchmi“, osada Jezero sa nachádzala údajne „pri akomsi jazere“. Osada Rybe (Rybie) sa podľa vizitácií nachádza „na takom mieste, aby aspoň v určitom mesiaci na ňu zasvietilo slnko“. Ostatné osady ako Jelenecz (Jelenec), Brezniczka (Breznička), Bullova (Bully), Dolno Valova (Donovaly), Cremnicza (Kremnica), Sponka (Šponga), Bakovecz (Bukovec) mali po 2 – 3 malé longauerovské osady (Coloniolas Longaurianas). Obyvatelia týchto osád žili z pálenia dreveného uhlia, furmančenia a pasenia dobytka. Ako posledná sa spomína Korosznicza (Korytnica), v ktorej je „aj voda tohto mena“. Obec Rebucza (Liptovské Revúce) bola už filiálkou ružomberskej farnosti.

Vizitácie sú zakončené konštatovaním, že „hoci sa ešte všetci nenavrátili ku katolíckej viere a mnohí tvrdo zotrvávajú v heréze, je treba dúfať, že trpezlivosťou sa tento tvrdý kameň podarí rozbiť.“

Zuzana Chladná

[1] Jednotka dĺžky, ktorá je svojou hodnotou 1,9 m blízka siahe

DEJINY SLOBODNÉHO KRÁĽOVSKÉHO MESTA BANSKÁ BYSTRICA

V predchádzajúcom čísle sme avizovali, že v Bystrickom permone budeme postupne uverejňovať časti z knihy Dejiny slobodného kráľovského mesta Banská Bystrica z pera Emila Jurkoviča. Dnes prinášame časť kapitoly nazvanej Banské mestá.

BANSKÉ MESTÁ

Vznik a etablovanie sa Zväzu stredoslovenských banských miest umožnili totožné úlohy, ciele a spoločné záujmy, ako aj udelené privilégiá na ochranu miest. Tieto predpoklady a osobitné okolnosti ich zomkli už v 15. storočí do jednej korporácie podobnej Spolku rýnskych miest. Udialo sa tak však bez toho, žeby podmienky ich spolčenia boli aj formálne stanovené alebo o tom bol vystavený písomný záznam.

Súdržnosti zväzu prospela aj geografická poloha miest – vďaka nej boli prirodzenými spojencami; ďalším dôvodom boli neustále vojnové udalosti, ktoré im na plecia uložili aj zabezpečenie spoločnej obrany. Pocit spolupatričnosti bol znásobovaný aj ďalšou okolnosťou. Banskí podnikatelia z jednotlivých banských miest mali svoje záujmy nielen v baniach nachádzajúcich sa na území vlastného mesta, ale angažovali sa aj v podobných podnikoch ostatných miest. Práve to bola príčina, že panovníci museli udelené výsady zovšeobecniť a rozšíriť aj na ostatné mestá, lebo v opačnom prípade by výhoda jedného z nich bola na úkor druhého, na čo by v konečnom dôsledku doplatilo samo baníctvo. To, čo podmienil čas, okolnosti a spoločný záujem, bolo potom v tichosti uznané panovníkom aj zákonodarstvom. Zväz banských miest vyňali spod právomoci žúp, podriadili ho priamo pod právomoc a ochranu kráľovien a aj formálne ho uznali za mestské spoločenstvo.

Banské práce v dobovom vyobrazení.

Na začiatku bolo šesť miest. Aspoň toľko ich uvádza nariadenie kráľa Žigmunda z roku 1405 adresované spoločenstvu banských miest; panovník v ňom vyhlasuje tunajšie baníctvo za slobodné. V listine sú vymenované tieto mestá: Kremnica (*Kremnitz*), Banská Štiavnica (*Schemnitz*), Banská Bystrica (*Neusohl*), Nová Baňa (*Königsberg*), Pukanec (*Pukantz*) a Ľubietová (*Libeten*). Ako siedmy člen sa až v roku 1466 pripojila Banská Belá – inak označovaná aj ako Biela Baňa (*Dilln*) – keď sa osamostatnila od Banskej Štiavnice. Okrem tohto Zväzu dolnouhorských banských miest osobitný spolok tvorili hornouhorské banské mestá, medzi ktoré patrili Gelnica, Smolník, Rudabánya, Jasov, Telkibánya, Rožňava a Spišská Nová Ves, ktoré sa pridržiavali gelnického banského práva. Zo znenia zákonného článku č. 29 z roku 1553 [...] *tých sedem starobylých a slávnych banských miest zákonom kráľa ustanovených, totiž Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Nová Baňa, Banská Belá a Ľubietová, spojených medzi sebou starodávnou zmluvou a združením práv* [...] by sa dalo usudzovať, že základom zväzu bola akási formálna zväzová listina. Nič také sa však dosiaľ nepodarilo vypátrať.

Bohatstvo a usporiadaný mestský život zabezpečili obyvateľom banských miest nemalé hodnoty a autoritu nielen doma, ale aj v zahraničí. Potvrdzuje to aj okolnosť, že takpovediac v rovnakom čase ako mestá vznikali na účely ich ochrany menšie aj väčšie hrady nachádzajúce sa v okolí ako Ľupča, Vígľaš, Dobrá Niva, Šášov, Revište, Zvolen; tieto pevnosti sa zároveň stali ochrancami celého banského okolia. Potvrdzuje to aj rozhodnutie Ľudovíta Veľkého – prijal ho ako poľský kráľ – zvolať stavy do Zvolena; tam sa potom častokrát zdržiaval sám i jeho nástupcovia. Potvrdzuje to konečne aj tá okolnosť, že tieto mestá – kedysi sa označovali aj termínom *Hronský majetok* – boli od roku 1424 nepretržite počas 124 rokov v držbe kráľovien, kým ich v roku 1548 nevymenil pre seba Ferdinand I. a neprevzal ich do vlastnej správy. Kráľovné ich nevlastnili ako svoj majetok. Užívali iba výnosy z nich, hoci vo svojich listoch a nariadeniach obvykle o nich a tamojších baniach píšu ako o vlastných: *naše banské mestá a naše bane*. Prvou užívateľkou výnosov bola Žigmundova manželka Barbora, po nej Albrechtova manželka Alžbeta, Matejova manželka Beatrix, manželka Vladislava II. Anna a nakoniec od 20. februára 1522 manželka Ľudovíta II., ktorá po smrti svojho manžela riadila mestá z Bruselu.

Za hlavu banských miest bola od počiatku považovaná Kremnica, ako to uvádza už Ľudovít II. vo svojej listine z roku 1525. Toto mesto na svojom území spravidla zvolávalo schôdze banských miest, strážilo zväzový archív, v množstve prípadov sprostredkúvalo kráľovské nariadenia a vo vnútri svojich hradieb organizovalo súdnu stolicu zostavenú z vyslancov ostatných miest v prípadoch, keď sa mešťania odvolali.

Na prerokovanie spoločných záležitostí sa mestá schádzali už v 14. storočí raz v jednom, raz v druhom meste. O týchto schôdzkach však neviedli zápisnice. Až omnoho neskôr, od roku 1561, začali svoje rozhodnutia dokumentovať aj písomne. K písomnému zaznamenávaniu rozhodnutí urobených pri spoločných rokovaniach o dôležitých veciach ich viedlo poznanie, že ľudská pamäť, najmä v prípade starších ľudí, nie je schopná udržať si všetky podrobnosti rozhodnutí, na ktorých sa rokujúci uzniesli. Preto sa mestskí notári rozhodli, že to bude vždy notár príslušného mesta – organizátora zhromaždenia, ktorý zaznamená prijaté uznesenia a odpisy zo zápisnice odošle každému jednému mestu. Vyslanci miest sa navyše uzniesli, keďže doteraz nebolo zvykom vyhotovovať písomné zápisnice, že notárom za ich námahu budú platiť aspoň 1 uhorský zlatý a aspoň symbolicky odmeňovať aj pisárov.

Na zhromaždení banských miest zvykli byť jednotlivé mestá zastúpené notárom a jedným-dvoma členmi mestskej rady. Niekedy – najmä v zime – sa prihodilo, že delegát niektorého mesta sa pre zlé cesty či rozvodnené rieky nemohol dostaviť na schôdzu. V takých prípadoch požiadal svojho suseda, aby na zhromaždení zastupoval aj jeho záujmy, ale nech sa aj on podrobí tomu, na čom sa uznesie väčšina.

Vážne politické a vojnové pomery vyvolávali potrebu častých schôdzí a porád. Zápisnice dokazujú, že za účelom prerokovania dôležitých krokov sa museli vyslanci zísť za rok päť, šesť, osem ráz, dokonca niekedy aj desaťkrát. Rokovalo sa o všetkých opatreniach, ktoré bolo potrebné uskutočniť v súvislosti s tureckou expanziou, obliehaním blízkeho okolia, resp. aj územia samotných banských miest, ďalej v súvislosti s prechmatmi a vydieračstvom nemeckých žoldnierov či so spoluúčasťou na rôznych prospešných stavbách – hradoch a opevneniach. Tu sa rozhodovalo, koľko drábov budú vydržiavať v pohraničí – v Sečanoch, Modrom Kameni, Krupine, vo Zvolene, na Vígľaši atď. Ďalej sa rokovalo o spôsoboch, ako vyslať svojich delegátov na dvor, aby tam úspešne dohodli nejakú úľavu z takmer neznesiteľne vysokých vojnových daní uvalených na banské mestá.

V zápisniciach sa často objavujú aj sťažnosti banských miest na urážky, ktoré mestá utrpeli zo strany svojich susedov Révaiovcov, Balašovcov, Dóciovcov, Lévaiovcov, Ňáriovcov, Lipčejovcov a Tapolčániovcov. Nie sú zriedkavé ani ponosy na komorských úradníkov, najmä odvtedy, čo Ferdinand I. presunul banské mestá pod právomoc dolnorakúskej komory. Medzi týmito stranami prebiehalo neprestajné hašterenie; zvyčajne pramenilo z toho, že komorskí úradníci si nechceli ctiť práva a výsady banských miest založené na zákonoch. Miešali sa do volieb richtárov a mestských rád, do správy mestského majetku a do mestského súdnictva. Odmietali platiť dane za svoje nehnuteľnosti a dostávali sa s mestami do súdnych sporov ohľadne užívania regálneho práva a odmietnutia poplatkov za dovoz potravín.

Banské mestá prinášali dôležité rozhodnutia aj na poli súdnictva: krajinský snem v roku 1618 splnil ich spoločné prianie, keď vo svojom zákonnom článku č. 60 šľachticom zakázal súdiť mešťanov a komorských úradníkov vykázal z mestských rád, aby nemohli zasahovať do mestského súdnictva. O rok neskôr mestá dotiahli toto opatrenie tak, že zo svojich súdov vykázali aj kráľovských komisárov, ba dokonca zakázali ich pozývanie prostredníctvom advokátov.

V priebehu času boli iniciované vylepšenia samotného súdneho procesu. Mešťan sa totiž so svojím sporom obracal najprv na richtára. Ak nebol spokojný s jeho rozsudkom, mohol sa v zmysle 14. a 15. bodu banskoštiavnického *Stadtrecht*u odvolať k mestskému zhromaždeniu ako odvolaciemu orgánu. Odtiaľ sa potom odvolával ku kráľovskému personálovi. Samotný priebeh súdneho procesu však nepredpisoval žiaden zákon a súd sa teda uskutočňoval čisto na základe zvykového práva. Dôsledkom bolo, že mešťan niekedy opomenul príslušný súdny orgán, čím umožnil, že do záležitostí mesta začali zasahovať cudzie a vecne neprislušné osoby.

Banské mestá boli úplne nezávislé od župných sedrií, hoci tieto ani raz neopomenuli snahu rozhodovať aj vo veciach miest. Mestá sa na svojom zasadnutí 19. júla 1569 preto obrátili o pomoc k samotnému kráľovi Maximiliánovi II. Vymohli od panovníka nariadenie z 27. októbra, ktoré zakazuje cudzím osobám súdiť mešťanov banských miest. Maximilián prijíma rovnaké opatrenie aj v rozkaze vydanom 25. februára 1576 vo Viedni a určenom župám: *Ak niekto z vás bude mať nejakú žalobu proti nim, resp. proti ich mešťanom, potom na základe ich starobylých výsad prenechajte prípad slobodne a bez akejkoľvek sťažnosti skôr richtárovi toho mesta, v ktorom osoba prípadom dotknutá býva a konečne po odvolaní ho nechajte postúpiť pred sudcov ostatných miest*.

V roku 1580 však banské mestá museli na základe opatrenia uhorskej komory v rozpore s dovtedy zaužívanou právnou praxou podávať odvolania k župám. 20. januára 1581 síce bolo publikované nariadenie arcivojvodu Maximiliána ako zástupcu kráľa, ktoré pokynulo banským mestám, aby sa pridržiavali starého postupu. Spomenuté opatrenie však napriek tomu vyvolalo v mestách pochopiteľný odpor; tie okamžite poslali svojich delegátov k dvorskej komore. Splnomocnenci už 8. februára 1581 hlásili svojim vysielateľom, že podľa vysvetlenia, ktoré dostali od dvorskej komory, zaužívaná právna prax miest bola ukončená na základe nariadenia dvorskej komory, ktoré podriadilo mestá župnej jurisdikcii. Dokonca sa prijalo aj opatrenie, že mešťania z banských miest

sú povinní na akúkoľvek výzvu a predvolanie dostaviť sa pred župnú sedriu.

Azda v dôsledku zákroku vyslancov Rudolf vydáva 16. marca 1582 nariadenie určené župám, v ktorých sa nachádzajú banské mestá. Panovník nedovoľuje súdnym stoliciam príslušných žúp prisvojovať si meštianske spory banských miest, súdiť a trestať mešťanov. Zároveň zakazuje, aby sa v sporoch, v ktorých je zaangažované niektoré banské mesto, porazená strana odvolávala k župe. Príslušným odvolacím súdom má totiž byť súd delegovaný zvyšnými šiestimi banskými mestami a po ňom to má byť kráľovský personál, ako to ostatne určujú staré výsady banských miest. Výnimku majú tvoriť len také spory, ktorých predmetom sú majetky ležiace mimo územia banského mesta. Kráľ v tom istom čase ďalšou listinou nariadil aj to, aby nikto nepredvolával mešťanov banských miest pred svoj súd, neprisvojoval si ich tovar a napokon aby od nich nikto nevyžadoval platiť mýto.

V rozpore s kráľovými opatreniami však vidíme, že župy si naďalej predvolávajú mešťanov banských miest a ďalej sa miešajú do ich súdnictva, ako to dokladá zápisnica zo schôdze banských miest konanej 17. júna 1583. Zmena týchto pomerov sa dosiahla až Rudolfovým nariadením daným v Prahe 20. septembra 1589. Nariadenie stanovilo, že obyvateľov banských miest neslobodno zo žiadnej príčiny, ani pre ich vonkajšie záväzky zadržať a postaviť pred župný súd. Kompetencie banských miest potvrdil aj zákonný článok č. 25 šopronského snemu z roku 1622, ktorý stanovil, že banské mestá nepatria pod cudziu vrchnosť. Všetky kauzy, ktoré sa tam prerokovali, sa preto musia opätovne prerokovať pred richtárom dotyčného mesta.

Banské mestá spočiatku samy rozhodovali aj v banských veciach; od čias Ľudovíta II. si v týchto prípadoch podržali kompetenciu kráľovskí úradníci. K radikálnej zmene v tejto oblasti došlo v roku 1548, keď bol ustanovený banský súd, ktorý mal rozhodovať v banských prípadoch. Keďže však išlo o nový inštitút a ľud si naň len ťažko privykal, mestá sa sťažovali, že ustanovením tejto inštitúcie boli ich práva oslabené. V roku 1549 bol vydaný kráľovský dekrét, ktorý stanovoval súdnu právomoc mesta a banského súdu tak, že meštianske a trestnoprávne spory ostali v kompetencii mesta, zato banské spory sa dostali do kompetencie banského súdu. Vzťahuje sa to aj na baníkov, ktorí bývajú na území mesta: v banských sporoch nad nimi rozhoduje banský sudca, v súkromných a majetkových sporoch už má posledné slovo richtár.

Až do roku 1788 bolo sídlo oblastného banského súdu (*Districtual Berggericht*) v Banskej Štiavnici. Vtedy mestá ustanovili expozitúry banského súdu v Kremnici, Banskej Bystrici, Novej Bani a v Boci. V tom istom čase zrušili pôsobenie vyslancov mestských rád v pozícii prísediacich banského súdu. Zároveň sa však ukončilo členstvo banských sudcov, banských majstrov a zástupcov banského sudcu v mestských radách.

Hoci opatrenie z roku 1548 jasne vymedzovalo súdne kompetencie tak banského súdu, ako aj banských miest, kráľ 28. februára 1598 predsa len splnomocnil komorského grófa Dávida Haaga, aby na území banských miest vykonával spravodlivosť bez ohľadu na príslušnosť dotknutej osoby a aby touto úlohou poveril aj svojich úradníkov. V zmysle tohto opatrenia musel komorský gróf dohliadať nad banskými mestami, chrániť ich a zabraňovať poškodzovaniu ich práv. Banské mestá toto opatrenie rad-radom odmietli a jeho zásady ignorovali.

Popri množstve ustanovení však banským mestám stále chýbal podrobný súdny poriadok. V roku 1583 ho síce na základe zvykového práva chceli vypracovať, ale pripravilo sa len niekoľko jeho bodov. V roku 1619 už odviedli dokonalejšiu prácu: výsledok obsahoval dôležité ustanovenia najmä ohľadne stanovenia súdnych trov, pretože pre vyslancov banských miest bolo často rozhodujúcou zásadou, aby súd stál čo najmenej. Pri odvolaní to bola totiž odvolávajúca sa strana, ktorá si na vlastné náklady dopravila vyslancov banských miest do sídla súdu. Ak sa náhodou niektorému z nich postavila do cesty nejaká prekážka, ostatní nemohli začať s prerokovaním veci a museli sa rozísť. V prípade rokovania a vynesenia rozsudku, ak sa odsúdená strana opäť odvolala, stáli pred ňou ďalšie prekážky. V prvom rade musela dať preložiť všetky spisy z nemčiny – úradného jazyka banských miest – do latinčiny; ak preklad nebol presný a doslovný, kauza sa mohla skončiť aj odsúdením odvolávajúceho sa. Stanovilo sa tiež, že dva razy ročne – v pondelok po Troch kráľoch a po Sviatku narodenia sv. Jána – sa zíde súd banských miest v niektorom z väčších miest, kde môže predeň predstúpiť a odvolať sa k nemu vo svojom spore každý bez väčších finančných nákladov.

Na zhromaždenia banských miest patrila aj náboženská otázka, ktorá ešte viac stmeľovala súdržnosť medzi sesterskými mestami najmä potom, čo sa v roku 1536 konštituovalo ich luteránske vierovyznanie. Synody, konanie ktorých ustanovilo zhromaždenie banských miest za povinné, sa obvykle schádzali v Kremnici. Na týchto synodách bývali prerokúvané náboženské otázky, pričom sa najviac pozornosti venovalo zjednoteniu bohoslužobných obradov, kde bolo ešte mnoho nejasností. Na zhromaždeniach sa okrem vyslancov banských miest zúčastňovali aj duchovní. Pri takýchto príležitostiach prijímali návrhy na úpravu sobášov, volieb duchovných a spôsob slúženia Večere Pána. Tu volili aj seniora banských miest a v náboženských otázkach podrobovali vyšetrovaniu kňazov, ako to ukazuje prípad novobanského duchovného Jána Šárošiho. Za cirkevnú záležitosť považovali v roku 1583 aj otázku zavedenia nového kalendára, keď vyhlásili, že kým ho stavy neprijmú, nie sú ochotní tak urobiť ani oni. Keď však komorskí úradníci neustále urgovali jeho prijatie, synoda vyhlásila, že nemieni upriamiť na seba hnev panovníka, a preto kalendár prijíma.

Veľmi dôležitým bolo uznesenie banských miest z 13. júna 1561. V ňom sa všetky zaväzujú, že vždy budú postupovať konsenzuálne; keď niektoré mesto prijme od vrchnosti rozkaz zasahujúci do náboženskej oblasti, okamžite sa to stane predmetom rokovania na zhromaždení zväzu alebo aj mimo neho.

Banské mestská spočiatku, ale aj neskôr pomerne dlho postupovali a rozhodovali samostatne v otázkach meštianstva, verejného poriadku, hospodárstva atď. Neskôr sa však dostali do závislého postavenia od kráľovského personála, dvorskej komory, uhorskej komory, účtovného kontrolného úradu, vyslaných komisárov, dokonca aj od samotnej župy.

Od roku 1547 banské mestá disponovali právom meča. Na jeho uplatňovanie vydržiavali spoločného kata, ktorý trvalo býval v jednom z väčších miest a iba na základe písomnej výzvy adresovanej príslušnej mestskej rade sa dostavil vykonať rozsudok do mesta, ktoré si ho vyžiadalo.

úryvok z diela Emila Jurkoviča

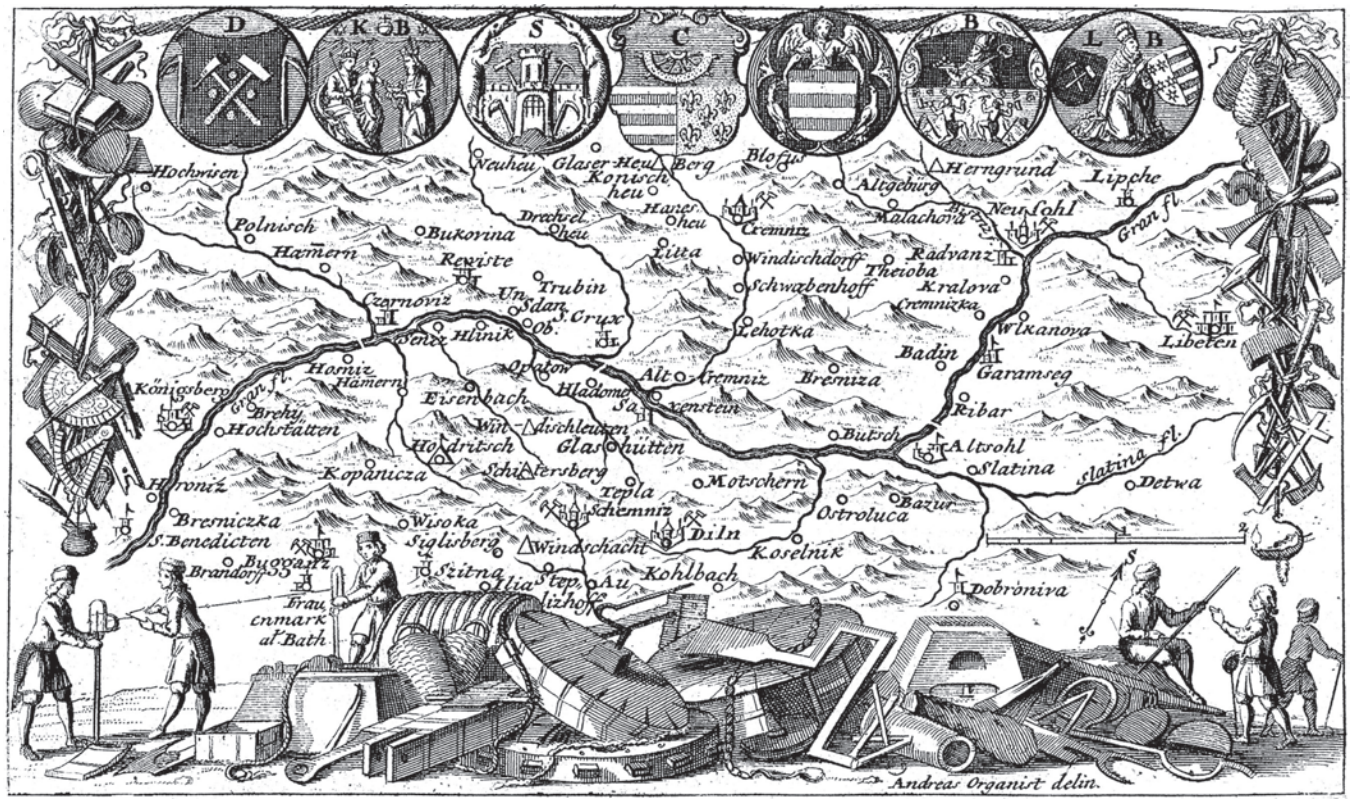

ĽUDOVÍT ŠTÚR V BANSKEJ BYSTRICI

Od októbra minulého roka až do jesene toho súčasného trvajú aktivity súvisiace s Rokom Ľudovíta Štúra, súvisiace s dôležitými výročiami jeho narodenia i úmrtia (1815–1856). Začali sa v Uhrovci, pokračujú v mnohých slovenských mestách a obciach, končiť budú v Bratislave.

Podobizne Ľ. Štúra a K. Kuzmányho z čias, keď sa spolu stretávali v Banskej Bystrici

S Ľudovítom Štúrom sú celkom prirodzene spájané miesta, v ktorých prežil dôležité životné medzníky – Uhrovec, Bratislava, Modra a ďalšie. Banská Bystrica akoby preňho zdanlivo ani neexistovala…

A predsa možno nájsť jeho stopy aj v meste pod Urpínom. Svojho času jednu z nich objavil neúnavný Banskobystričan - bádateľ JUDr. Jaromír Bázlik - v Národných novinách z roku 1911. Autorom zverejneného príspevku bol Michal Bothár, ktorý v ňom spracoval spomienky svojej matky Zuzany, rodenej Vankovej. Jej brat, Samuel Vanko, bol totiž študentom bratislavského lýcea a veľkým obdivovateľom Ľudovíta Štúra.

Písal sa rok 1836 a vtedy 21-ročný Ľudovít Štúr prejavil veľký záujem spoznať Banskú Bystricu. Samuel Vanko mu rád ponúkol pohostinstvo v dome svojich rodičov, ktorí bývali v Dolnej Striebornej ulici. Takmer mesiac letných prázdnin strávil teda Štúr nielen pešími potulkami po okolí, ale i v tichej záhrade domu, čítajúc svojho obľúbeného Schillera.

Dom Vankovcov žil čulým spoločenským ruchom, v tom čase prichádzalo k nim mnoho mladých ľudí, nadšených vlastencov, s ktorými Ľudovít zápalisto debatoval o národných otázkach. Ale došlo aj na zábavné hry a spevy pri gitare, Štúrovom obľúbenom hudobnom nástroji. V skromnej domácnosti Vankovcov mu chutili bryndzové halušky i zemiaková „baba".

K častým návštevníkom domu patril aj 30-ročný Karol Kuzmány, banskobystrický evanjelický kňaz. Plný elánu začal akurát vydávať literárnu revue Hronka (1836-38, s podtitulom Podtatranská zábavnice. Časopis krasomilného a užitečného čtení.), preto sa iste spoločný rozhovor so Štúrom niesol v duchu smerovania slovenskej kultúry a umenia. Nie náhodou sa Hronka na istú dobu stala platformou pre nastupujúcu štúrovskú generáciu. Sám Ľudovít už v jej I. ročníku 1836 publikoval jednu báseň.

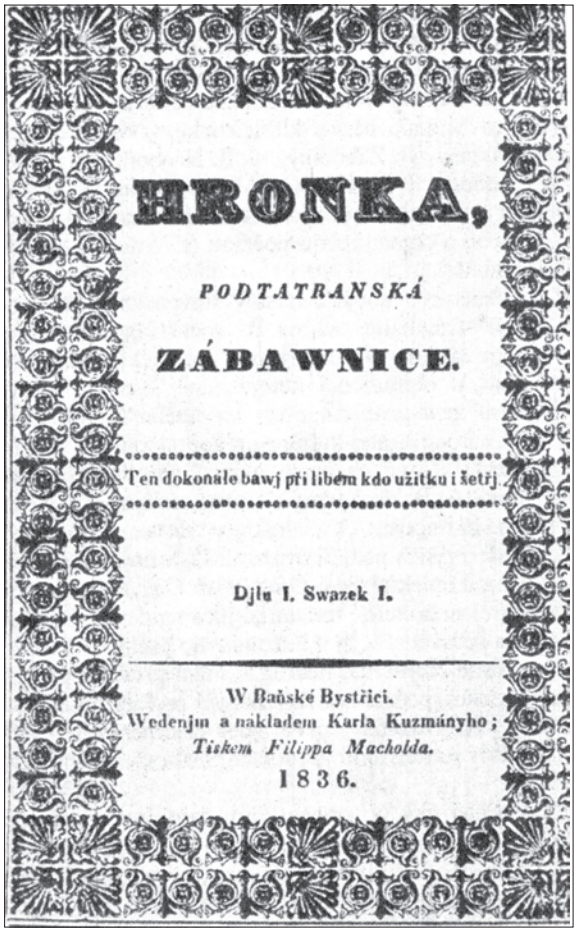

HRONKA,

PODTATRANSKÁ

ZÁBAWNICE.

Ten dokonále bawj při libém kdo užitku i šetřj.

Djlu I. Swazek I.

W Baňské Bystřici.
Wedenjm a nákladem Karla Kuzmányho;
Tiskem Filippa Macholda.
1836.

Hronka sa stala platformou nastupujúcich štúrovských myšlienok.

Po príjemne prežitom banskobystrickom pobyte daroval Štúr na rozlúčku dcére domácich Zuzane vlastnoručne písaný preklad Schillerovej piesne Chlapec v potoku. V rodine sa tento vzácny dokument dlho uchovával, dnešných dní sa však nedočkal.

Do Banskej Bystrice sa Ľudovít Štúr vrátil až v revolučnom roku 1849 ako jeden z vodcov vojska slovenských dobrovoľníkov. Ubytoval sa v hostinci U Raka na Hlavnom námestí a viedol tu vyjednávanie s viacerými vlastencami. Pobyt tohto významného predstaviteľa národného pohybu v meste zachytil vo svojej monografii o Banskej Bystrici aj Emil Jurchovich (Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica, 2005), samozrejme, že autor komentára dokumentoval rôznorodé myšlienkové prúdy v meste. Preto má uvedená pasáž pre nás príchuť celkom novej informácie:

„S príchodom rakúskych vojsk sa v meste na Hromnice objavil aj Ľudovít Štúr. Na druhý deň zamýšľal zorganizovať v župnom dome zhromaždenie, aby na ňom rozvinul *idey jeho cisársko-kráľovského veličenstva k slavianskemu ľudu.* Richtár Rárus, ktorému Štúr oznámil zhromaždenie, nenašiel dôvod, prečo by mu nevydal povolenie. Bol totiž presvedčený, že Štúr, ktorý od svojho príchodu neprestával navštevovať generálovo sídlo, usporadúva zhromaždenie s jeho súhlasom. Starosta Glabits, ktorý bol vzdialený Štúrovým politickým názorom, sa dopočul o jeho zámere. Pozrel sa na celú vec lepšie a na svoj veľký údiv sa dozvedel, že generál vôbec nevie o Štúrovom uvažovanom zhromaždení. Okamžite teda odvolal udelené povolenie. Počin odôvodnil tým, že vzhľadom na generálov prísny zákaz všetkých zhromaždení – dokonca dal zavrieť aj kasíno – súhlas nemôže byť Štúrovi udelený.

…Ľudovít Štúr, aby predsa len mohol usporiadať ľudové zhromaždenie, vydal formálne nariadenie mestskej rade ohľadne vyhlásenia zhromaždenia. Aby získalo väčšiu váhu, dal ho podpísať aj tunajšiemu veliteľovi posádky barónovi Veithovi. Mimochodom, v sprievodnom liste žiadal mestskú radu, aby dala pozvánku vyhlásiť po dedinách.

Mešťanov trápilo Štúrovo vystupovanie a to, ako sa začal správať. Nikto nerozumel, z akého titulu tu mieni účinkovať a rozkazovať dokonca aj mestskej rade, keď nie je ani vojakom, ani vládnym komisárom.

Štúr však nedokázal primäť mestskú radu na odpublikovanie jeho nariadenia. Nepodarilo sa mu ani vybaviť zasadaciu miestnosť v župnom dome. Neostávalo mu teda nič iné, ako postaviť sa na ulicu a vysvetľovať poslucháčom myšlienky jeho veličenstva, ktoré podľa neho spočívali v tom, aby všetkých vyzvalo do zbrane. Nakoniec rozdal publiku proklamácie, ktoré boli vytlačené ešte v Prahe."

Hoci Banská Bystrica v revolučných rokoch 1848-9 nebola jednoznačne Štúrovi naklonená, jeho pôsobenie zanechalo stopy. Neskôr, v matičných rokoch sa stala jedným z centier národného diania…

Život Ľudovíta Štúra nebol jednoduchý a priamočiary, sám si vybral ťažkú cestu v prospech slovenského národa, za čo si získal početných zástancov i nepriateľov. Patrí mu pevné miesto v národnom panteóne.

V Banskej Bystrici zachovávame úctu k tomuto velikánovi prostredníctvom názvu jedného z formujúcich sa urbanistických priestorov v časti Radvaň – Námestia Ľudovíta Štúra. Svoj vzťah k jeho odkazu si však musí každý vybudovať sám, príležitosti možno nájsť nielen v škole, ale aj na podujatiach v kultúrnych inštitúciách, či celkom privátne v knižných publikáciách.

Jana Borguľová

SPIEVANÁ ZBOJNÍCKA HISTÓRIA

Ej, zabili, zabili, dvoch chlapcov bez viny, jeden bol Kapusta a druhý Ursíni ...

Známa pieseň o dvoch zbojníkoch, ktorých pre „jedon ukradnutý kotál“ obesili za Bystricou, na pomedzí chotára Sásovej a Kostiviarskej, sa zakladá na skutočnej udalosti. Juraj Ursíni a Andrej Nemec, zvaný Kapusta, pochádzali zo Skubína, boli roľníci a obaja evanjelici, ktorí sa nevedno z akých príčin dali na zboj. V noci z 26. na 27. augusta 1854 zbíjali na salaši v Kostiviarskej. Po polapení boli cisársko-kráľovským náhlym súdom v Banskej Bystrici odsúdení na smrť obesením na základe § 44 trestného zákona.

Poprava sa konala 2. septembra 1854 o 14 hodine v Kostiviarskej za asistencie žandárov, a to aj zo Starých Hôr. Na popravisku držali strážnu službu župní hajdúsi. Zo župnej väznice (terajšia Štátna vedecká knižnica bola župným domom, kde bolo aj väzenie) ich priviezol na popravisko Ondrej Dubovský. Zachovali sa aj mená majstrov, ktorí postavili šibenice a ukuli háky na popravu. Boli to tesársky majster František Loh a kováčsky majster Pavol Slanenčík. Kata museli doviezť z Prievidze. Celkove stála poprava 62 zlatých a 53 grajciarov, z čoho najväčšiu čiastku 42 zlatých dostal kat a jeho dvaja pomocníci.

Popravených zbojníkov pochoval každého v osobitnom hrobe ešte v ten istý deň radvanský farár (Skubín, odkiaľ pochádzali patril do farnosti Radvaň) Andrej Javor (predchodca Andreja Braxatorisa – Sládkoviča). Zápis o ich smrti, odsúdení a pochovaní sa nachádza v Banskobystrickej evanjelickej matrike, kde Kostiviarska ako filia patrila.

Juraj Ursíni mal v čase popravy 34 rokov a 9 mesiacov, Andrej Nemec, zvaný Kapusta, 29 rokov a 8 mesiacov. Obaja boli ženatí, jeden 14 a druhý 5 rokov. Manželka Ursíniho bola Zuzana Kolárová a Nemcova Mária Kolárová, čiže boli sestry a obidve katolíčky. Ursíni bol v čase popravy otcom 6 detí, 14-ročného Janka, 11-ročného Jurka, 9-ročného Andreja, 6-ročného Mateja, 4-ročnej Márie a 2-ročného Jožka. O necelé 3 mesiace po otcovej poprave sa narodilo siedme dieťa Martin. Nemec, zvaný Kapusta, mal v čase popravy 2 deti, 5-ročnú Máriu a 3-ročného Andreja. Najstarší Ursíniho syn Janko sa v roku 1864, vo veku 24 rokov oženil s 22-ročnou Máriou Haringovou. V Radvani ich sobášil Andrej Braxatoris – Sládkovič. Jurko zomrel 15 ročný, Jožko 12-ročný, a o dcére Márii vieme, že zomrela 22.4. 1938 v Radvani, vo veku 88 rokov. Ktovie, aké boli osudy ďalších detí a ako ich ovplyvnila skutočnosť, že ich otcovia boli popravení ?

Dodnes nám túto nevšednú udalosť spred vyše 150 rokov pripomínajú slová ľudovej piesne:

„Ej, zabili, zabili,
dvoch chlapcov bez viny.
Jeden bol Kapusta
a druhý Ursíni.

Ej, Kapusta, Kapusta
čože si pokradol
keď ťa poviazali
do hrubých reťazov.

Ej, nič som nepokradol,
iba jedon kotál,
už ma idú vešať
za Bystrický chotár.“

Miesto popravy a pochovania oboch zbojníkov sa nazývalo „vedľa strašidla“, no aj chotárny názov Šibenice tomu napovedá. Podľa pamätníkov zo starej Sásovej stoja práve na tomto šibeničnom vŕšku domy viacerých ľudí, ktorí sa pokúšali zistiť, prečo sa na tomto mieste nedarí ani rastlinám, ani ľuďom. Rozbory vody ani pôdy nevykázali žiadnu anomáliu. Žeby to súviselo s odpradávna dodržiavaným zvykom nestavať domy na miestach bývalých popravísk či pohrebísk ?

Ján Žilák a Eva Furdíková

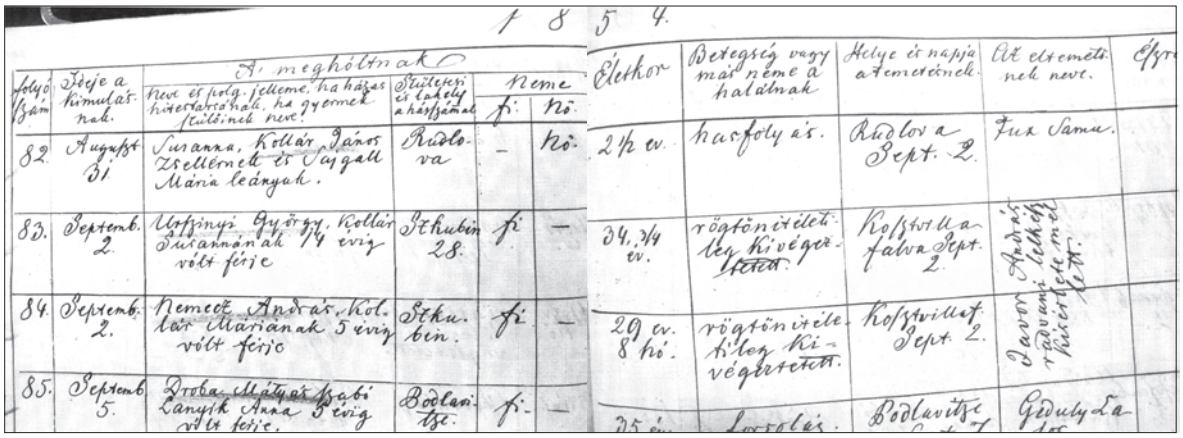

Zápisy v matrike z r. 1854 pod číslami 83 a 84 svedčia o tom, že obaja zbojníci boli skutočnými osobami.

KTO ODPOČÍVA NA NAŠICH CINTORÍNOCH?

Na evanjelickom cintoríne v Banskej Bystrici už skoro sto rokov spí svoj večný sen Stanislav Zoch, syn Ctiboha Zocha (vlastným menom Timotej Czochius), známeho štúrovca, jazykovedca a ev.farára a vnuka Pavla Czochiusa, rodáka zo Slovenskej Ľupče (nar. 1768), rektora vo Veličnej.

Stanislav Zoch sa narodil 30. januára 1852 ako najmladší syn Ctiboha Zocha a Anny Czochiusovej v Jasenovej, kde bol jeho otec farárom. Školy navštevoval doma a v Revúcej. Z Revúcej odišiel po štvrtej triede za kupeckého učňa ku Makovickovcom do Ružomberka. Po niekoľkých mesiacoch sa však vrátil do Revúcej ku štúdiám. Od roku 1871 pôsobil ako učiteľ na Ponikách. O tri roky prešiel za učiteľa do Hodruše. Tu sa mu narodili s prvou manželkou Zuzanou Lackovou, dcérou garbiara, obecného notára a cirk.učiteľa na Strelníkoch Jána Lacku a Anny Czochiusovej, 2 deti.

Od roku 1879 pôsobil ako učiteľ v Cerove, kde „požehnane účinkoval, vychoval novú generáciu, obec priviedol k národnému a ľudskému povedomiu, rozšíril štepárstvo, včelárstvo a viazačstvo kníh“. Spolu s farárom Samuelom Rafanidesom založili v Cerove knižnicu. Z druhého manželstva s Pavlínou Leustachovou mal synov Samuela Pavla, administrátora biskupstva a farára v Modre, Gustáva Cyrila, farára v Hodruši a potom v Lubinej a dcéru Elenu, manželku Martina Rázusa.

Stanislav Zoch (1852-1911)

Po 30 ročnom účinkovaní bol obvinený z panslavizmu, hrozilo mu disciplinárne vyšetrovanie, a preto radšej sám požiadal o predčasné penzionovanie.

Priatelia sa postarali, aby netrpel núdzu pre stratu zamestnania a vyvolili ho za pokladníka ľudovej banky vo Zvolene s expozitúrou v Banskej Bystrici, kde účinkoval od r. 1908 do svojej smrti 27. novembra 1911.

Jeho hrob sa nachádza vľavo od hlavného chodníka v 13 rade, neďaleko od hrobu jeho dcéry Eleny a jej manžela farára a spisovateľa Martina Rázusa.

Eva Furdíková

MILÉNIOVÉ PAMÄTNÉ STROMY BOLI AJ V BANSKEJ BYSTRICI

Pri príležitosti osláv tisícročia Uhorska vtedajší m. k. minister pôdohospodárstva v Budapešti Darányi obežníkom č. 14732/I.i zo dňa 28.2. 1896 nariadil m. k. lesnému riaditeľstvu, lesníckej akadémii, hájnickým školám, hospodárskym a chovným ustanovizniam, poľnohospodárskym, záhradníckym a vinárskym školám uskutočniť výsadbu miléniových pamätných stromov. Tieto sa mali vysádzať jednotlivo alebo v skupinách pri trvalých budovách, na verejných námestiach, pri pamiatkových objektoch, v študijných a okrasných záhradách, v susedstve hraničných znakov, ako aj na voľných priestranstvách a iných vhodných miestach. Odporúčalo sa uprednostniť domáce, dlhoveké stromy, napr. duby, lipy, tisy, limby a pripomenula sa súčasne aj nevyhnutná ochrana a starostlivosť o tieto výsadby.

Riaditeľ m. k. lesov v Banskej Bystrici G. Tomcsányi pod č. 5954/1902 z 30. októbra 1902 zaslal všetkým lesným správam, kde boli výsadby pamätných stromov uskutočnené, kmeňovú knihu (Törzskönyv milleniumi emlékfákról) ako podklad pre následnú starostlivosť o vysadené stromy s požiadavkou informovania riaditeľstva o ich stave, vždy k 1. júlu príslušného roka.

V obvode Banskobystrického lesného riaditeľstva boli uskutočnené dva druhy výsadieb a to: Miléniové pamätné stromy na lesných správach Zvolen, Badín, Staré Hory, Slovenská Ľupča, Lučatín, Svätý Ondrej, Predajná, Jasenie, Hronec, Krám, Dobroč, Sihla, Michalová, v priestore horných hrablí v Banskej Bystrici ako aj v záhrade lesného riaditeľstva a Pamätné stromy kráľovnej Alžbety na lesných správach Zvolen, Staré Hory, Slovenská Ľupča, Lučatín, Svätý Ondrej, Jasenie, Medzibrod, Krám, Dobroč, Michalová, Beňuš a Bacúch, ako aj v priestore horných hrablí v Banskej Bystrici.

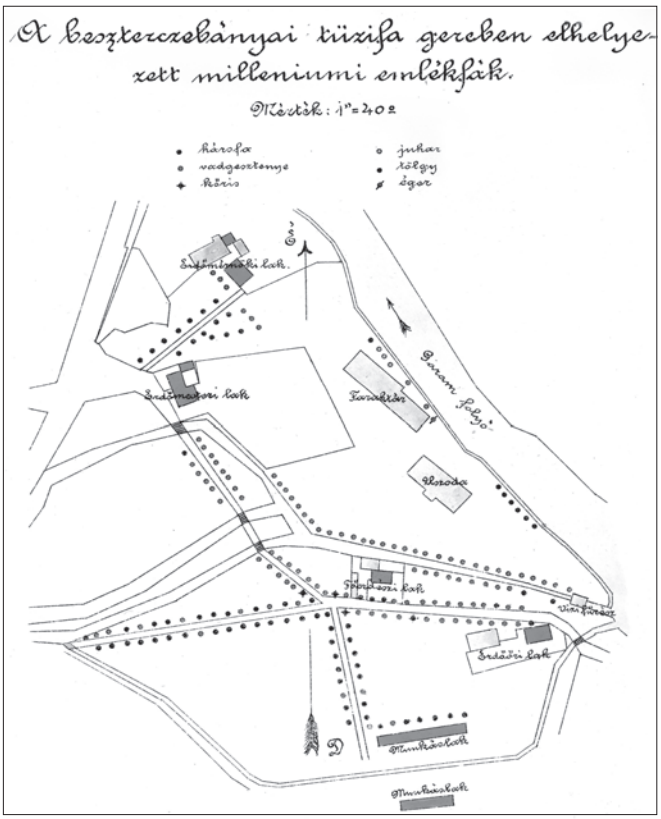

Uprostred bývalej záhrady m. k. lesného riaditeľstva v Banskej Bystrici, ktorá vznikla na mieste predchádzajúceho komorského dvora a končila budovou lesnej správy takmer pri Hrone, miléniová výsadba pozostávala z dvoch skupín ihličnatých stromov (31 vejmutoviek a 7 duglasiek) na rozlohe 50 siah. Pamätná tabuľka bola osadená do kamenného balvana. Celý tento priestor neskôr prešiel rozsiahlymi stavebnými úpravami, najmä v súvislosti so vznikom Národnej ulice a výstavbou okolitých domov, takže sa ani jeden z miléniových stromov nezachoval.

Dochovaný plán výsadby miléniových stromov v bývalom komorskom dvore (dnes Národná ulica).

V priestore bývalých Banskobystrických horných hrablí na palivové drevo bola uskutočnená najrozsiahlejšia výsadba pamätných stromov vo forme jednostranných i obojstranných alejí pozdĺž plavebného kanála, na brehu Hrona a najmä pozdĺž miestnych komunikácií.

Vysadili tu celkom 191 stromov na rozlohe 3500 siah, z čoho bolo 6 dubov, 70 líp, 106 pagaštanov, 4 jasene, 4 javory a 1 jelša. Pamätná tabuľa bola osadená do steny budovy s bytom hlavného lesného, ktorá stála asi uprostred areálu. Podľa inventarizácie miléniových stromov z roku 1990 sa tu mali zachovať 3 takéto stromy, ale tento priestor bol stavebnými úpravami radikálne zmenený a neskôr tu vysadili mnoho topoľov kanadských, v dôsledku čoho je len veľmi obtiažne identifikovať prípadný zbytok pôvodných miléniových výsadieb.

Pre zaujímavosť možno ešte uviesť, že podľa spomenutej inventarizácie z celkového počtu 557 miléniových stromov vysadených v obvode Banskobystrického lesného riaditeľstva sa zachovalo len 51 stromov. Z nich najviac v obvode lesnej správy Michalová (Pohronská Polhora – 10, Michalová – 14) ako aj v Starých Horách, kde sa zachoval pôvodný počet 10 líp, vysadených pozdĺž západného a severného kostolného múrika.

Príčinou úbytku miléniových stromov sú najmä stavebné úpravy priestorov. Významným činiteľom bol aj prirodzený zánik, často urýchlený zanedbaním starostlivosti o tieto stromy, zrejme aj z ideologických dôvodov.

Július Burkovský

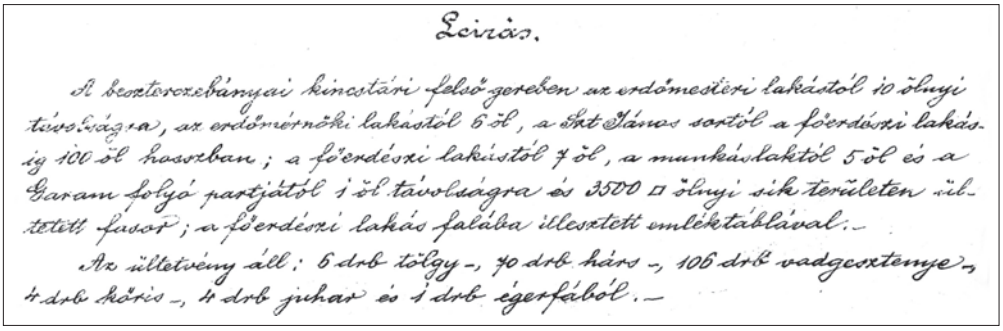

Leírás.

A beszterczebányai kincstári felső gereben az erdőmesteri lakástól 10 ölnyi távolságra, az erdőmérnöki lakástól 6 öl, a Szt János sortól a főerdészi lakásig 100 öl hosszban; a főerdészi lakástól 7 öl, a munkáslaktól 5 öl és a Garam folyó partjától 1 öl távolságra és 3500 □ ölnyi sík területen ültetett fasor; a főerdészi lakás falába illesztett emléktáblával.–

Az ültetvény áll: 6 drb tölgy –, 70 drb hárs –, 106 drb vadgesztenye –, 4 drb kőris –, 4 drb juhar és 1 drb égerfából.–

Miléniové stromy na bývalých horných hrabliach (dnes Uhlisko). O precíznosti svedčia dochované záznamy v kmeňovej knihe (Törzskönyv milleniumi emlékfákról).

PAMÄTNÍKY MILANA RASTISLAVA ŠTEFÁNIKA V BANSKEJ BYSTRICI

Osobnosť M. R. Štefánika (21. júl 1880 – 4. máj 1919) a jeho nezastupiteľné miesto v slovenských i európskych dejinách si obyvatelia miest a obcí Slovenska každoročne pripomínali spomienkovými slávnosťami konanými v deň výročia jeho tragickej smrti. Tie dali podnet k vzniku pamätníkov stavaných najmä v dvadsiatych a tridsiatych rokoch minulého storočia. S nastupujúcim režimom po roku 1948 bol osud väčšiny pamätníkov M. R. Štefánika spečatený. Niektoré sochárske diela zmizli v nenávratne, iné prečkali v depozitoch múzeí, skladov, podkroví a „znovuobjavené" sú dnes súčasťou viacerých obnovených i novopostavených pamätníkov.

Potreba vzniku kultúrneho miesta, na ktorom by obyvatelia mesta a okolia Banskej Bystrice mohli prejavovať úctu k životu a dielu M. R. Štefánika, bola zdôrazňovaná najmä na „štefánikovských" spomienkových slávnostiach.

Prvá realizácia tejto myšlienky sa uskutočnila dňa 6. júna 1938 v blízkej obci Sásová, dnes mestskej časti Banskej Bystrice, slávnostným odhalením pamätníka generála M. R. Štefánika pri príležitosti osláv 20. výročia vzniku Československej republiky. Objednávka na bronzovú bustu Štefánika bola zadaná akad. sochárovi Ladislavovi Majerskému (11. 3. 1900 Hliník nad Hronom – 22. 3. 1965 Bratislava) už v roku 1937. Vyzbierali sa na ňu obyvatelia Sásovej, prispelo mesto Banská Bystrica a stavebná firma Posista, ktorá v tom čase prevádzala stavbu 4. úseku železničnej dráhy Banská Bystrica – Diviaky.

Pamätník pozostávajúci z ryolitového pylóna a na ňom upevnenej busty bol umiestnený v centre obce pred hodinovou vežou. Dobové spravodajstvo prinieslo o tejto udalosti nasledovnú správu: *„Slávnosť odbývala sa za pekného počasia a zúčastnilo sa jej veľa obecenstva a sokolská deputácia v krojoch. Odznely tu významné preslovy zástupcu pol. úradu, cirkve ev., vojska a obce. Vztýčená bola štátna vlajka za zvuku hymny vojenskej hudby. Pomník je veľmi vkusný, je dielom sochára P. Majerského z Bratislavy a je to prvý pomník Štefánikov v banskobystrickom okrese."*

Pamätník neprežil „ikonoklasmus" päťdesiatych rokov a busta Štefánika barbarsky poškodená vyvŕtaním otvorov v miestach očí sa ocitla v podkroví bývalého MNV Sásová. Tam zotrvala až do osemdesiatych rokov, kedy ju miestni zväzáci pri upratovaní objavili a premiestnili do domu jedného z nich. O buste sa začiatkom roku 2003 dozvedela rodina Roháčovcov zo Sásovej, ktorá vyvíjala aktivitu na postavenie pamätníka.

Podarilo sa to v jubilejnom roku 2005, kedy mesto Banská Bystrica oslavovalo 750. výročie udelenia mestských práv a pamätník bol slávnostne odhalený dňa 28. októbra. Návrh pamätníka vypracoval architekt Dušan Čupka.

Mestské zastupiteľstvo sa rozhodlo, z obavy z poškodenia diela, nahradiť originál bronzovej busty epoxidovou kópiou, ktorú vytvoril akad. sochár Ján Filo. Originál busty nájde v blízkej budúcnosti dôstojné umiestnenie v priestoroch Základnej školy v Sásovej. Bronzová busta s celkovou výškou 60 cm zobrazuje M. R. Štefánika v podobe francúzskeho generála bez vojenskej čiapky do úrovne krku s golierom uniformy. Busta s plochou podstavca zviera ostrý uhol a spojená je s ňou len v prednej časti. Bronzový podstavec pozostáva z obdĺžnikovej podložky a kolmo sa zalamujúcej prednej tabuľky, na ktorej vpravo hore je autorov podpis s rokom vzniku diela: *„Majerský 1937"*.

Pamätník M. R. Štefánika v mestskej časti Sásova je v súčasnosti jediným pamätníkom tejto významnej osobnosti v Banskej Bystrici. V minulosti existoval ešte jeden Štefánikov pamätník, ktorého história je veľmi pohnutá a začína sa písať na juhu Slovenska, v Komárne.

4. mája 1940 občania mesta v komárňanskom parku Anglia slávnostne odhalili pamätník s bronzovou sochou generála a politika M. R. Štefánika v uniforme a dlhom kabáte, so zvitkom listiny v pravej ruke a s ľavou rukou položenou na šabli pri boku. Autormi diela boli architekt Dušan Jurkovič (1868-1947) a český sochár Otakar Španiel (1881-1955). Okupácia južných oblastí Slovenska maďarskými vojskami v roku 1939 priniesla hrozbu zničenia pamätníka, preto bola socha prevezená do Banskej Bystrice. Dočasne stála v predsieni Grand hotela Národný dom. Na stavbu podstavca pre sochu Štefánika bol vypísaný konkurz, ktorý vyhral arch. Ján Walluch. Podľa jeho plánov mesto Banská Bystrica realizovalo veľkorysý projekt pamätníka pri malej železničnej stanici sv. Ján pod vrchom Urpín.

Pamätník M. R. Štefánika v Sásovej v roku 1938.

Slávnostné odhalenie sa uskutočnilo 4. mája 1940. Čoskoro nastali udalosti, ktoré zasiahli aj do osudu pamätníka. Po druhej svetovej vojne v roku 1946 bola socha vrátená do Komárna. V Banskej Bystrici pri príležitosti osláv 20. výročia SNP na opustený podstavec, necitlivo prestavaný, nastúpil hrdina nových čias – socha Partizána od Karola Dúbravského, ktorý je tam dodnes. K zmenám došlo aj v Komárne. S nástupom nového režimu sa pamätník Štefánika stal nepohodlným a socha putovala do podzemných priestorov kazemát pevnosti Komárno. V roku 1968 sa socha Štefánika na krátke obdobie dostala do komárňanského Ružového parku a odtiaľ opäť na celých šestnásť rokov do skladu. Až po páde socialistického zriadenia sa pamätník dostal na svoje zaslúžené miesto, na Námestie M. R. Štefánika pred budovu Matice Slovenskej v Komárne, kde sa 28. októbra 1990 konala slávnosť jeho „znovuodhalenia".

Slávnosť odhalenia pamätníka M. R. Štefánika v Sásovej dňa 6. júna 1938.

Foto zo slávnostného odhalenia 4. mája 1940.

História pamätníkov osobností politického a kultúrneho života mala na Slovensku priam dramatický priebeh. V Banskej Bystrici sa podarilo obnoviť pôvodný pamätník od L. Majerského, prejav vďaky obyvateľov mesta k odkazu M. R. Štefánika, ktorá, verme, už nikdy nebude umlčaná.

Adriana Reťkovská

Literatúra:

Baláž, Ján: Banská Bystrica v premenách času. Banská Bystrica 2002

Fuska, J. a kol.: M.R. Štefánik v myšlienkach a obrazoch. Bratislava, Elán 1999

Pisoň, Štefan: Slovník obcí Banskobystrického okresu. Bratislava 1968

Reško, Alexander: Pamätník generála Milana Rastislava Štefánika v Komárne. In.: Iuxta Danubium 12, 1998

Pamätníky M. R. Štefánika na Slovensku. Brezová pod Bradlom 2004

Archívne dokumenty Obecného úradu Banská Bystrica z roku 1938, Štátny okresný archív – BB:

Peňažný denník obce Sásová pre správny rok 1938

Žiadosť o povolenie zbierky na pomník M. R. Štefánika v Sásovej

Periodiká a iné publikácie

BANSKÁ BYSTRICA VO SVETLE POSLEDNÉHO SČÍTANIA OBYVATEĽSTVA DOMOV A BYTOV

Na podnet štatistickej komisie OSN sa v 150 krajinách sveta konalo na začiatku nového milénia sčítanie obyvateľstva. Jeho obsah vychádzal z odporúčaní EUROSTAT-u, čím bol kompatibilný s jednotlivými štátmi Európskej únie. Pri sčítaní sa zisťovali základné demografické charakteristiky a vybrané znaky kultúrneho charakteru. Súčasne sa zisťovali základné údaje o domovom a bytovom fonde, resp. údaje o vlastníctve vybraných predmetov dlhodobej spotreby domácností.

Sčítanie ľudu, domov a bytov (SĽBD) k 26. máju 2001 bolo prvým v histórii samostatnej Slovenskej republiky a prirodzene sa dotklo aj Banskej Bystrice.

Z prehľadu vyplýva, že trvalý rast obyvateľstva v Banskej Bystrici sa zastavil po roku 1989. Pod tento fakt sa podpísali dlhodobé tendencie vo vývoji obyvateľstva na Slovensku: starnutie[1] a úbytok[2] obyvateľstva, rast imigrácie[3] a emigrácie na strane jednej. Na strane druhej sú to javy charakteristické len pre Banskú Bystricu: obmedzenie pracovných príležitostí, zníženie voľných a finančne dostupných bytov pre slobodný pohyb pracovných síl. K tomu sa pripája sťahovanie obyvateľstva mesta do prímestských sídiel za jeho administratívne hranice.

Pre porovnanie uvádzame počty obyvateľov v Banskej Bystrici od 18. stor.:

1720 – 2 646	**1918** – 10 776	**1991** – 83 698
1780 – 4 988	**1950** – 22 651	**2001** – 83 056
1869 – 5 950	**1980** – 62 923	**2003** – 81 961

Národnostné zloženie obyvateľstva v Banskej Bystrici nám pripomína ostatné banské mestá na Slovensku. V stredoveku bolo dominantné slovenské a nemecké etnikum, ku ktorému po rakúsko-uhorskom vyrovnaní pribudlo etnikum maďarské. Zmeny nastali po vzniku Československa v roku 1918 v neprospech najmä maďarského etnika. Pre porovnanie uvádzame tieto tri etniká až do súčasnosti:

	slovenské	nemecké	maďarské
1715	1 899	873	279
1850	4 221	978	44
1918	4 137	879	5 262
1919	8 265	406	1 565
2001	78 700	53	446

Religiózne pomery boli aj v minulosti odrazom spoločenských pomerov v štáte. Ako príklad môžeme uviesť 16.- 17. stor.[4] a obdobie po roku 1948, kedy politický systém negoval náboženské vyznanie. Z toho dôvodu uvádzame prehľad len za posledné obdobie.

	veriaci	bez vyznania	nezistené vyzn.	rím.-kat.	gr.-kat.	pravosl.	ev.augsb.
1991	48,9%	25,6%	25,5%	75,1%	1,1%	0,2%	23,6%
2001	63,7%	30,2%	6,1%	73,5%	1,6%	0,4%	21,6%

Súčasťou sčítania obyvateľstva je tiež prehľad výstavby domov a bytov. V dôsledku oddelenia sa prímestských častí a zastavania bytových domov v rámci štátom dotovanej komplexnej bytovej výstavby, dochádza od r. 1991 v B. Bystrici k poklesu bytov a domov. Prevažná časť neobývaných bytov sa využíva na dlhodobý prenájom a rekreačné účely. Uvádzame prehľad za posledných 30 rokov.

	trvalo obývané domy	z toho rodinné domy	trvalo obývané byty	neobývané
1970	4 273	3 647	12 961	-
1991	5 660	3 907	29 015	1 113
2001	5 456	3 711	29 438	1 769

Na záver uvádzame bytovú vybavenosť predmetmi dlhodobej spotreby v Banskej Bystrici v % v r. 2001:

s ústredným kúrením	90	**chatou**	11	**aut. práčkou**	79
kúpeľňou	98	**autom**	39	**počítačom**	18

Jozef Ďuriančik

Poznámky:

[1] Dôchodková zložka je počtom obyvateľov 13 289 (16%) takmer na úrovni detskej zložky 13 583 (16,4%)

[2] Živonarodení 625, zomrelí 621

[3] Imigrácia 824, emigrácia 999

(Uvádzané údaje sú za Banskú Bystricu v roku 2001)

[4] V rokoch 1539 až 1671 v Banskej Bystrici mala absolutórium evanjelická cirkev augsburského vyznania.

Použitá literatúra:

Štatistický úrad SR 2001, sčítanie obyv. domov a bytov,

Štatistická ročenka 1991-2004, ŠU Bratislava 2004

ČRIEPKY Z HISTÓRIE MESTA

Pred 600 rokmi v r. 1406

- richtárom Banskej Bystrice Ondrej Karoli
- z tohto roku sa zachovala zmienka o karneri sv. Michala v mestskom hrade, posledná písomná zmienka o ňom je z r. 1664.

Pred 500 rokmi v r. 1506

- richtárom Banskej Bystrice Peter Eysenfuhrer
- prvý prípad bosoráctva, žena sa po mučení priznala. Kat ju utopil v Hrone.
- mesto počas povstania Š. Bočkaya vyhorelo

Pred 400 rokmi v r. 1606

- richtárom Banskej Bystrice Ján Drechschler
- vzburu baníkov utlmil Bočkayho poradca Štefan Illesházy vyplatením miezd za minulý rok, keď sa v baniach nedalo pracovať (údajne 18 927,10 zlatých)

Pred 300 rokmi v r. 1706

- richtárom Banskej Bystrice Juraj Weis
- od tohto r. až do r. 1709 B. Bystrica vynaložila z mestskej pokladnice na poplatky, výživu a žold Rákoczyho vojska, na dary pre vodcov a pod. spolu 123 000 zlatých.

Pred 200 rokmi v r. 1806

- richtárom Banskej Bystrice František Bitter
- v Kapitulskej ulici dokončili stavbu bohosloveckého seminára

Pred 100 rokmi v r. 1906

- richtárom Banskej Bystrice Július Cesnak
- bola predložená Žiadosť o povolenie stavby zápalkovej továrne v Banskej Bystrici.

Dušan Jarina

POZVÁNKA

Redakcia časopisu Permon, Združenie cestovného ruchu Bystriciensis a UMB Banská Bystrica Vás pozývajú na turisticko-poznávaciu akciu za poznaním histórie okolia mesta Banská Bystrica.

II. VÝSTUP NA VELESTÚR

Kremnické vrchy, Malachovské predhorie.

Cieľ: vrch VELESTÚR – 1254 m. Termín: 24. júna 2006 – sobota

Stretnutie účastníkov: parkovisko pri starom Tescu v Radvani o 7,45 h. Odchod autobusu 8,07 h. spojom MHD č. 51, smer Malachov.

Trasa: **Malachov – Ortúty – Tri kríže – Velestúr**.

Dĺžka trasy: 16 km a 624m prevýšenie, 6-8 hodín chôdze s prestávkami. Ukončenie akcie: 17,00 h.

Pomôcky: Mapa Okolie Banskej Bystrice, Kremnické vrchy, Bystrický Permon, ročník 1, číslo 1, apríl 2003, strany 10,11,12.

NEZABUDNITE:

Vziať si vhodnú turistickú výstroj podľa počasia, fotoaparát, ďalekohľad, videokameru, stravu a nápoje na celý deň, samozrejme dobrú náladu na stretnutie s priateľmi poznávania histórie, turistiky a krás slovenskej prírody.

Deti do 15 rokov sa môžu zúčastniť so sprievodom rodičov a mládež do 18 rokov so súhlasom rodičov.

Za akciu zodpovedajú Ján Vicen a Pavel Gender

BYSTRICKÝ PERMON

Vydáva: **BYSTRICIENSIS - Združenie cestovného ruchu,** Vychádza štvrťročne. **Šéfredaktor**: Ing. Pavel Gender. **Zodpovedná redaktorka**: PaedDr. Slavomíra Očenášová-Štrbová, PhD., **Redakčná rada**: Ján Baláž, doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc., PhDr. Igor Graus, prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc., Jozef Ďuriančik, PaedDr. Dušan Jarina, Igor Chromek, Ján Vicen, Milan Žuffa-Ellek, Ing. Július Burkovský, PhDr.Vladimír Sklenka, **Grafická úprava**: PaedDr. Dušan Jarina, **Adresa redakcie:** Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica, **e-mailový kontakt**: permon@fhv.umb.sk, jarina@misbb.sk, **Tlač**: Pt – Svetlík Štefan, Slovenská Ľupča, **Registr. číslo:** OÚ-OPT-1/2003. Revue vychádza v rámci grantového projektu VUGA UMB Vedou k poznaniu a ľudskosti. Elektronickú podobu nájdete: www.banskabystrica.sk v podadresári kultúra.